

JOHANNES FRIED

STŘEDOVĚK

DĚJINY A KULTURA

Pres moult de pilleries et roberies

VYŠEHRAĐ

Středověk

Vyšlo také v tištěné verzi

Objednat můžete na
www.ivysehrad.cz
www.albatrosmedia.cz

Johannes Fried
Středověk – e-kniha
Copyright © Albatros Media a. s., 2025

Všechna práva vyhrazena.
Žádná část této publikace nesmí být rozšiřována
bez písemného souhlasu majitelů práv.

ALBATROS **MEDIA**

JOHANNES FRIED

STŘEDOVĚK

DĚJINY
A KULTURA

JOHANNES FRIED

STŘEDOVĚK

DĚJINY
A KULTURA

VYŠEHRAĐ

© C. H. Beck, München 2009
Translation © Rudolf Řežábek, 2020

ISBN tištěné verze 978-80-267-3305-8
ISBN e-knihy 978-80-267-3309-6 (1. zveřejnění, 2025) (ePDF)
ISBN e-knihy 978-80-267-3230-3 (1. zveřejnění, 2025) (epub)
ISBN e-knihy 978-80-267-3231-0 (1. zveřejnění, 2025) (mobi)

Pro Sigrid

Obsah

Předmluva 11

1. KAPITOLA Boethius a vzestup Evropy 15
2. KAPITOLA Řehoř Veliký a nová mocnost Franků 32
3. KAPITOLA Karel Veliký a první *Renovatio imperii Romanorum* 48
Krise Karlovy říše za Ludvíka I. Pobožného 68
4. KAPITOLA Upevnění královských říší a druhá obnova
římského impéria 75
5. KAPITOLA Konec světa se povážlivě blíží 100
6. KAPITOLA „Pravým císařem je papež.“ 119
7. KAPITOLA Dlouhé století papežských schizmat 134
Společenská mobilita 134
Návrat městské kultury 135
Stabilizace království 142
Dopady křížové výpravy 155
Nové vědy 160
Vyjednávání králů 168
Duchovní kultura 177
8. KAPITOLA Zástupce Boží 182
9. KAPITOLA Triumf jurisprudence 203
Král je císařem ve své říši 203
Fridrich II. 205
Mongolský vpád 1238–1242: Opětovný globalizační impulz 212
Židovské pogromy 215
Myslet „politiku“ 217

<i>Evropa po pádu Štaufů. Sicílie</i>	219
<i>Anglie</i>	220
<i>Španělsko</i>	224
<i>Francie</i>	229
<i>Německo</i>	235
<i>Papežství</i>	238
<i>Finanční aristokracie</i>	241

10. KAPITOLA	<i>Světlo rozumu</i>	245
--------------	----------------------	-----

11. KAPITOLA	<i>Monarchie</i>	275
	<i>Rozpad impéria</i>	275
	<i>Pohledy na Dálný východ</i>	279
	<i>Doba Filipa IV. Sličného</i>	282
	<i>„Evropský“ panovník: Císař Karel IV.</i>	296
	<i>Zlatá bula z roku 1356</i>	311
	<i>Vrcholné setkání v Paříži 1378</i>	316
	<i>Evropské následky papežského schizmatu</i>	319

12. KAPITOLA	<i>Očekávání dne posledního soudu a znovuzrození</i>	325
	<i>Očekávání Antikrista před zánikem světa</i>	325
	<i>Nová radost ze života a duchovní znovuzrození</i>	337
	<i>Knížata a politika</i>	343
	<i>Desetiletí koncilů</i>	348
	<i>Panna Orleánská</i>	352
	<i>Evropské mocnosti</i>	354

ZÁVĚR	<i>Temný středověk?</i>	367
-------	-------------------------	-----

<i>Poznámky</i>	383
<i>Bibliografie</i>	404
<i>Seznam zkratk</i>	412
<i>Seznam ilustrací</i>	413
<i>Osobní rejstřík</i>	415
<i>Obrazová příloha</i>	427

Předmluva

Rozdělení dějin lidstva na antiku, středověk a novověk vzniklo právě na sklonku onoho období, které se nazvalo „středověkem“, časem se však význam toho, co má pojem označovat, proměnil. Johan Huizinga poukázal na to, že rozdělení zřejmě spočívalo v lidové představě o trojím schématu kolujícím mezi heroldy v 15. století. To zřetelně oddělovalo spíše bájnou předhistorickou dobu od vlastní přítomnosti a mezi tato období vsouvalo „střední dobu“, *temps moien*, tedy přehledné lidské vzpomínky. Jako přítomnost, živá paměť a ideální předhistorická doba se ovšem představa o době mezi dneškem a dobou héroů, bohů, praotců a prametek vyskytuje s různými názvy u mnohých kultur na Zemi. Avšak s tímto mezidobím se ještě nezrodil „středověk“. Zřetelněji a učeněji než heroldi a prostý lid posuzoval dějiny od konce římské říše velký humanista Flavio Biondo ve svém díle *Historiarum ab inclinatione Romanorum imperii decades* (sepsaném mezi roky 1439/53 a vytištěném 1483). „Střední doba“ podle něj sahala od dobytí Říma barbarskými Góty v roce 410 opět až do vlastní současnosti. Humanisticky vzdělaný biskup Johannes Andrea z Alerie (Korsika) se touto představou začal podrobněji zabývat roku 1469, když velkému učenci a kardinálovi Mikuláši Kusánskému přiznal rozsáhlé historické a literární znalosti tří epoch: starověku (*priscae [tempestates]*), mezidobí (*media tempestas*) a přítomnosti (*tempora nostra*). Prostřednictvím latinské *Norimberské kroniky* Hartmanna Schedela (1493) se tento stylistický obrat dostal k německým humanistům. To ještě ovšem neznamenovalo, že existovala koncepce samotné středověké epochy. Takové pojetí předložili teprve autoři ve stoletích baroka a osvícenství, kteří sice hranice středního věku vytyčovali nezávazně a nejednotně, tu od Konstantina Velikého nebo od roku 500 či 600 do období reformace, nebo jen do roku 700, či do období kolem roku 1100, případně i do dobytí Konstantinopole Turky v roce 1453 či určovali ještě jiné časové úseky. Tento „středověk“ tím však pojímali jako vzdálenou, uzavřenou epochu, která už v žádném případě nezasahuje do jejich současnosti, a tak mu dopomáhali k nabytí vlastní identity. Specifické příznaky tohoto časového útvaru na sebe nedaly dlouho čekat. Středověk od této doby varioval od barbarského a temného k rozumovému a osvícenému časovému období, což s sebou přinášelo pokaždé odlišná rizika. Různé nacionalistické a ideologické koncepce se skutečně až dodnes odvolávají na některé – podle jejich potřeb – definované pojetí středověku.

Tato kniha se tedy zabývá ožehavým předmětem, který určují rozporuplné a protikladné tradice. Nepostuluje ani žádnou jednotu středověku, nevytváří žádný do sebe uzavřený celek. Spíše jde o pokus sledovat vývojové linie v rámci jednoho tisíciletí, jehož počátek a konec zde odvozujeme z praxe německých univerzit: výukou časového úseku přibližně od roku 500 až zhruba do roku 1500 jsou pověřováni docenti specializovaní na středověk. Jinde se však ke koncepci středověku přistupuje odlišně, což vede k dalším odlišnostem v jeho hodnotovém pojetí.¹ Jestliže se tedy v následujícím výkladu zmíníme o „středověku“, nemáme tím na mysli žádný jednotný celek zakládající se na – ať už jakkoli strukturované – identitě, nýbrž pouze uvedené časové období trvající přibližně 1000 let.

U takového tisíciletého programu, jehož úmyslem je pojednat nejen o trendech a strukturách, ale i o lidech z masa a krve, se samo sebou rozumí, že se nelze zmínit o veškerých možných detailech. Jedinou možnou cestou je co nejprísňší výběr a ten je nezbytně subjektivní. Proud vyprávění se občas rozšíří, jindy odbočí do různých přítoků, bude mít ostrovy; poté se však jeho řečiště opět zúží a vyprávění poplyne rychleji. To, co s sebou z různých míst ponese, je nutné nahlížet jako příklad zastupující mnoho dalšího, jako příznak kulturní evoluce angažovaného lidského ducha a jako společenský rozvoj různých kultur vědění a systémů poznání. To platí i pro ony dějinné momenty jednotlivých událostí, které jsme zvolili, abychom na nich příkladně naznačili komplexnost politického a mocenského dění. Abstrakcím – mnich, rytíř, občan – se vyhýbáme. Výklad se soustředí na konkrétní jednotlivce – tu na papeže, jindy na krále, učence, misionáře nebo odvážného kupce. Jejich setkávání s cizinci, vyrovnávání se s novými ideami, náboženskými hnutími, vědami, jejich prostor jednání a rozšiřování intelektuální kultury sledujeme v rámci politických mocenských konstelací a rozšiřování „mezinárodních“ vztahů, narůstající společenské komplexnosti a funkčního rozrůžňování.

Pohled zaměřujeme na kulturní evoluci, její kontinuitu a diskontinuitu. Ta se rozvíjí stejně málo účelně a cílevědomě jako její přírodní protějšek. Teprve při retrospektivním pohledu připadá historikovi přímočará, důsledná a orientovaná na pokrok. Je to tudíž nutně subjektivní konstrukce, podobně jako ostatní skutečnosti, které my lidé zakoušíme a různými způsoby se v nich orientujeme. Je to hypotéza, jejíž věrohodnost je podmíněna neprokazatelnými premisami a vlastními zkušenostmi. Všeobecně a závazně platné dějiny nemohou existovat – stejně jako „moje“ skutečnosti a prožitky nemusí být „tvými“ skutečnostmi, ačkoli se v obou případech jedná o „realitu“. I události, které se děly současně se vymykají takovému jasnému zařazení, protože při převyprávění se vždy připoutávají k pozdějším výkladům. Při nich už hledáme posloupnosti, spojujeme a popisujeme to, co bylo vzájemně podmíněné, co se ovlivňovalo. Takové přístupy odpovídají našim kognitivním možnostem, které nám brání pojímat současnost bezprostředně, spíše nám ji dovolují konstruovat pouze dodatečně prostřednictvím reflexe a dalších informací od ostatních.

Zpětné pohledy, časové skoky a menší odbočující vložky tak v tomto vyprávění fungují spíše jako literární pomůcka, která však nutně vede také k opakováním již zmíněného. Je však zapotřebí mít na zřeteli celek, právě onu evoluci, která svou dynamiku získávala ze vzájemného působení politických, společenských, náboženských, v nejširším smyslu kulturních, ekonomických, vědeckých a přírodně podmíněných sil. V tomto labyrintu náhod, nutností a reakcí má právě vývoj rozumové kultury sloužit jako vodítko, které bude v této knize sledovat cestu oněmi „středními“ staletími.

Tato kniha by chtěla oslovit publikum, které se zajímá o minulost, ale není v daném ohledu zaslepeno žádným bazírováním na detailech. Citáty z cizojazyčných pramenů se obvykle uvádějí podle německých překladů, které se dají snadno najít v akademických vydáních. Výběr obrazové přílohy sleduje dvojí cíl: zviditelnit vývojové linie náboženských představ o světě a ozřejmit vizuální způsoby vnímání uplatňované v příslušných staletích, tedy názorně předvést onu sledovanou kulturní evoluci. Literatura o tisíci letech evropských dějin a kultury plní celé knihovny. Žádná alespoň do určité míry obhajitelná bibliografie ji nedokáže pojmut, každá by byla nutně neúplná. Uvedené tituly se omezují na nejnutnější přehled; neuvádíme, jaká literatura byla celkově použita, ale spíše se spokojujeme s novějšími souhrny. V poznámkách, nehledě na výjimky, odkazujeme jen na přímé citáty.

Tato kniha měla hodně pomocníků. První poděkování patří Wolfgangu Beckovi, bez jehož trpělivosti a shovívavosti, a Detlefu Felkenovi, bez jehož jemného, avšak nepřetržitého naléhání by daná publikace nikdy nevznikla. Wolfram Brandes, Jörg Busch, Heribert Müller a v neposlední řadě Kerstin Schultze-Ahlová, Barbara Schliebenová, Daniel Föllner a Peter Gorzolla autorovi radili, pročítali v různých vývojových fázích jednotlivé části nebo předběžný celek, kritizovali a usilovně korigovali koncepci i jednotlivosti a mnohostranným způsobem celý projekt podporovali. Alexander Goller vypracoval rejstřík. Jim všem patří poděkování. Za největší trpělivost a nejsoustavnější pomoc ovšem vděčím své ženě. Právě jí budiž tento „středověk“ věnován.

1. KAPITOLA

BOETHIUS A VZESTUP EVROPY

Ve své době to byl nejučenější muž, a skončil v rukou kata. Pocházel z jedné z nejvznešenějších senátorských rodin v Římě, byl patricius a konzul a ministr na dvoře (východo)gótského krále Theodericha v Ravenně, a přesto se stal obětí tohoto barbarského panovníka, jemuž samotnému ani jeho říši nebylo souzeno ministrův pád dlouho přežít. Současníci si spojovali tohoto tyrana s Etnou, tehdejší představou pekla, odkud se občas vracel jako divoký jezdec, aby zvěstoval neštěstí. Theoderich však zemřel roku 526. Důvody ministrova pádu se vymykají jakémukoli ověření. Důkaz viny nebyl nikdy předložen. Tohoto Římana přivedla k pádu pouze králova nedůvěra. Neblahý chybný rozsudek, kterého údajně Gót okamžitě, a přesto příliš pozdě, litoval.

Ale beztak: Jaký to triumf! Tomuto muži, Aniciovi Manliovi Torquatovi Severinovi Boethiovi, Západ vděčí za zpřístupnění své vlastní intelektuální kultury, což se může zdát být požehnáním nebo prokletím. Boethius zanechal latinskému Západu, který nebyl obeznámen s řečtinou, vedle mnoha jiných darů překlad jednoho z nejpůsobivějších učených spisů – nešlo o nic menšího než o návod k používání rozumu. Tato útlá knížečka, pouhý sešit, první tři části z *Organonu* filozofa Aristotela nabízejí návod na logické myšlení podřízené pravidlům, která se lze naučit. Takové myšlení je tudíž ověřitelné, opravitelné a pochopitelné a spočívá na principu kauzality. Zmíněné stručné texty poskytly v pravou chvíli, kdy byl v upadajícím 10. století znovuobjeven rozum, nástroj nevyčísitelné hodnoty. Na dlouhá staletí provázel středověk, formoval své žáky od Skotska až po Sicílii a od Portugalska až po Polsko a vytvořil podmínky pro západoevropskou vědu. Velikost Evropy není zásluhou císařů ani králů, nýbrž kategorických způsobů myšlení a užívání rozumu.

Sám Boethius připojil několik spisů, především stručný výklad „rozlišování“ v díle *Liber de divisione*, které se věnuje systematicky roztržiděnému, logicky „dělitelnému“ řádu světa a suverénní orientaci v něm. Literární pozůstalost tohoto Římana doplnil stručný traktát o aritmetice a úvahy o hudbě – obě díla rovněž využívala odkazu starších řeckých děl a stala se směrodatnými pro budoucí vývoj Západu. Základní pojmy jako „princip“, „subjekt“ nebo „substance“ se zásluhou Boethia dostaly do evropské vědecké terminologie. Pro budoucnost nebylo rozhodující, jestli je sám vynalezl, ale že je používal a na příkladech učil, jak s nimi zacházet. Připomínal, že rozum není žádný projev toho, co má být

dále zkoumáno, nýbrž že podléhá poznávací schopnosti myslícího subjektu. Boethius navíc podle všeho ustanovil pojem *quadrivium* (kvadrivium), který na rozdíl od *trivia* tvořeného gramatikou, rétorikou a dialektikou spojoval čtyři matematicko-aritmetické disciplíny v kánonu „svobodných umění“.

Jak tvrdí tradice, v žaláři po velmi krutém mučení napsal několik měsíců před popravou své hlavní dílo *Útěcha z filozofie* (česky knižně také *Filosofie utěšitelkou*, pozn. překl.). Tato útlá, myšlenkově hluboká knížečka dokládá poslední záblesk antické vzdělanosti před jejím definitivním vyhasnutím. Ve středověku a novověku se nesčetněkrát opisovala, neustále se četla a komentovala, intenzivně se o ní přemýšlelo, záhy byla odevzdána k vydání; kvůli ní se vizionář Dante setkal s tímto Římanem na sluncem zalitých nebesích ráje, společně s dalšími největšími křesťanskými duchovními hrdiny, s Tomášem Akvinským, Albertem Velikým, Bedou Ctihodným, se Šalamounem a ostatními vynikajícími mudrci (*Ráj X*, 124–129). Její ozvěna zazněla i v naší době, ozývá se v *Moabitských sonetech* Albrechta Haushofera, jedné z obětí „hnědé diktatury“. Nicméně tato *Útěcha* se zřekla veškerého specificky křesťanského myšlenkového bohatství a spokojila se pouze s novoplatónskou tradicí, kterou hlásal její autor.

Vězeň vede „vnitřní dialog“. Stísněná duše se rozhovorem s Filozofií a Štěstěnou, které ztělesňují lásku k moudrosti a štěstí, zbavuje veškerých pout; meditace o Boží prozřetelnosti, předurčení, „intenci“, „ratiu“, afektu a lidské svobodné vůli, o „náhodě“ a „nutnosti“ a o skutečné blaženosti dává zapomenout na všechno utrpení. Pozemské bohatství a úspěch nebo sláva jsou pomíjející, blaženost lze najít pouze v Bohu a (na poctivý novoplatónský způsob) v osvobozujícím vzeštu k nahlížení Boha. „Ne nadarmo vkládáme v Boha své naděje a své prosby... Nechcete-li se sami klamat, je vám uložena velká nutnost být šlechetní, protože jednáte před zraky soudce, který vidí vše.“ (Zde i dále cit. podle *Boethius. Poslední Říman*, Vyšehrad, Praha 1981, překlad V. Bahník). Boethius vystoupil s tématy, která celá staletí, ba déle než tisíc let vzrušovala křesťanství, neustále se obměňovala a byla stále hlouběji promyšlena – a která, jako například jeho odkaz na svobodnou vůli, ani v přítomnosti 21. století neztratila nic na svém významu.

Dílo tohoto Římana ztělesňuje jazykový zázrak. Skýtalo látku a formu, zprostředkovávalo literární vzory a hudební a rytmičká východiska, názorně představělo krásu antických básnických meter, která sloužila středověkým básníkům jako didaktická pomůcka a stala se skutečným vzorem:

*Ó qui pérpetuá mundúm ratióne gubérnas
Térrarúm caelíque satór, qui témpus ab aévo
Iúre iubés stabilísque manéns das cúncta movéri...*

„Ty, jenž věkověčným svým rozumem spravuješ vesmír, / tvůrce zemí i nebe, jenž od věků necháváš plynout / čas a všemu dáš pohyb, sám trváš však bez hnutí stále...“ Tak začíná jeden z nejslavnějších, dodnes přebásňovaných básnických „Rytmű“ v uvedeném díle o útěše, které připomíná jednotu vědy a života a naléhá

prostřednictvím novoplatónského postoje na diskuzi mezi teologií a filozofií. Nyní se začala otevírat propast, která v průběhu středověku a novověku od sebe rozum a víru stále více vzdalovala. Anglosaský filozof Alkuin (Alcuin z Yorku) zprostředkoval toto dílo dvoru Karla Velikého a Franské říši, kde od té chvíle začalo působit. Boethius, jak konstatoval jeden mnich ze Sankt Gallen už v 10. století, „učil spíše filozoficky než katolicky“¹. Avšak stimul jeho útěchy podněcoval Západ k tomu, aby se vyrovnal se speciálními teologickými spisy tohoto muže – *O Trojici* a další díla –, která vešla ve známost už v 9. století a která zahájila průlom 12. století k teologii jako racionální, rozumem řízené a po univerzitách toužící vědě. Byl to „největší latinský filozof“, jak kdysi Boethia velebil Pierre Abélard, sám jeden z duchovních velikánů².

Tento muž byl poslední významný pozdně antický novoplatonik. S ním a jeho současníkem Cassiodorem zanikl celý svět. Někdejší bohatství filozofických škol, vzdělávacích institucí a náboženství, kterým se vyznačovala antika a pozdní antika i na latinském západě římské říše, se vyčerpalo. Většina škol ztratila své mecenáše; dokonce i aténská Akademie, bývalé působiště Platóna, se rovněž dočkala uzavření. Poslední vzplanutí uhasilo znovuoobnovení byzantské kultury v Africe, Itálii a Španělsku. Stoa, aristotelismus, novopythagoreismus, mysticismus, skepticismus, mysteriózní náboženství, kult Mithry a Dionýsa nebo manicheismus, abychom jmenovali jen ty nejdůležitější duchovní směry, byly zakázány, umlčeny, odumřely a odcizily se. Nepočtení spisovatelé se oddávali spíše nabubřelému než jasnému stylu. Umění strnulo v ikonickém formalismu. Zůstalo pouze křesťanství, jeho církev a jeho hereze. Přes narůstající nepřátelství a soupeření nemohlo popřít své židovské kořeny a pohanská přizpůsobení. Zůstalo ale i samotné židovství, které se v diaspoře muselo vyrovnávat se svým různorodým okolím a začalo se rozlišovat na „sefardské“ a „aškenázské“. Pouze na Východě, v Byzanci a tímto prostředím ovlivněné arabské koiné ojedinele přetrval antický řecký vědomostní odkaz z filozofie, medicíny, kosmologie nebo zeměpisu a pouze tam se tradovaly jeho arabské překlady, které tak tento odkaz zachránily pro potomky.

Církevní otcové latinského Západu, k nimž se Boethius – ačkoli byl křesťan – obvykle nepočítá, si v žádném případě nepočínali jako filozofové, ačkoli se jim dostalo gramatického či řečnického vzdělání, nebo dokonce – jako Augustin nebo Jeroným – se snažili uplatnit při řečnické a advokátské činnosti. Při výměně názorů s biblickými a novozákonními prorockými poznatky a občas

Obr. 1: Boethius a Filosofie spolu rozmlouvají v žaláři. Kresba z rukopisu cisterciáků z Aldersbachu (okolo r. 1200), Mnichov, Bayerische Staatsbibliothek, clm 2599, fol. 106v

v nesmiřitelném soupeření se starými vzdělávacími programy vyvinuli vlastní typ literatury, který se projevoval v apologiích, exegetických a parenetických dílech a v kazatelských a nábožensky vzdělávacích spisech, nikoli ve vědeckém bádání a experimentování. Jejich jazyk, vědění, myšlení a víra vytvářely normy pro nadcházející staletí. Konečně hlásali literární „simplismus“, který už nechtěl ani slyšet o tradovaných vzdělávacích obsazích. Vynikající básníci, kteří ustavičně evokovali pohanský panteon, byli dlouho zakázáni. Co měl přece Kristus do činění s Jupiterem! Právě tak křesťané naříkali, nebo spíše hubovali. Zavrhané verše jakéhosi Vergilia, Ovidia nebo Horatia se později při namáhavé mravenčí práci shledávaly z rozptýlených zbytků antických knihoven a opisovaly se, než od 10. století začaly v rámci nově rozkvétající renesance ovlivňovat jazyk středověkých spisovatelů a básníků.

Z pozdní antiky se do středověku přelil jen velmi skromný vzdělávací program. Čtyři, pět knih, více jich nebylo; o nejranějším titulu přesto máme určité informace: byla to „křesťanská modifikovaná učebnice“ k *Artes*, u níž se dají vytušit stopy užívání u Jeronýma a Augustina, poté u Cassiodora a ve sporadických excerptech.³ Svatý Augustin svým spisem *De doctrina christiana*, který se neustále četl už od doby Karlovců, vytvořil základ vědecké teorie zaměřené na Svaté písmo, a tím ospravedlnil „svobodná umění“. Jednalo se o důležitý počin, na který navázali další myslitelé. Biskup z města Hippo Regius (dnes Annaba, pozn. překl.) v severní Africe v této souvislosti věnoval pozornost „věcem“ a jejich „znakům“, tedy sémiotice, porozumění a výroku. „Věci se poznávají prostřednictvím znaků“ (I, 2.2.4). Středověké výklady textů a světa byly tímto dílem prostoupeny. Teprve od 12. a 13. století se prosazují nové, totiž aristotelsky zabarvené varianty vědění. Kromě Augustina ve srovnání s jeho obecně známými předlohami zprostředkovala podstatně zkrácená a věcně zjednodušená učebnice Cassiodora, zachovaná v mnoha rukopisech vrcholného středověku, křesťanský vzdělávací program a více než stručný přehled o disciplínách. Jeho spis *Institutiones* charakterizoval v několika větách každé ze „svobodných umění“, která nyní – odchylně od starších učebnic – byla celkově omezena na sedm. Středověk konečně vlastnil ještě další, nejobsáhlejší nástin antického vzdělávacího kánonu, který potom také používal; ve 4. nebo 5. století ho zveršoval Martianus Capella jako svatební dar ke sňatku filologie s Merkurem: *De nuptiis Philologiae et Mercurii*. Tento alegorický zabalený umělecký základní kurs středověk miloval nade vše a povýšil ho po znovuobjevení jediného dosud zachovaného rukopisu v 9. století na jednu ze svých základních školních učebnic.

Když se Boethius stal obětí intrik a nedůvěry, Evropa byla konglomerátem kdysi kvetoucích provincií, které byly nyní odsouzené k zániku. Antické kultury – Atény a Řím – zestárlý, zesláblý a zkolabovaly. Právě před stoletím dobyl Alarich Řím (410) – za více než sedm set let poprvé; to byl šok a symbol. Město v 5. století muselo strpět ještě dva další triumfy plenících barbarů. Avšak „co se zachrání, když padne Řím?“ Takovými starostmi se předvídavě už v prvním případě zabíral Jeroným ve vzdálené Palestině (List 123). Tehdy sáhl po peru Augustin,

aby sepsal svou apologii proti zániku. Stala se obsáhlým nástinem křesťanského příběhu spásy, který je účinný dodnes: *De civitate Dei*. K pádu Říma nevedlo, jak tvrdili poslední pohané, zanedbávání kultu božského panteonu, ale spíše vlastní selhání Římanů. O tomto náhledu už samozřejmě humanisté o tisíciletí později, v 15. století, nechtěli nic vědět. Všechno přisoudili na vrub dobytelských Gótů.

Kdekoli oko spočinulo, země se zmítala v nekonečných válkách, na východě i západě. Velká města, i *Roma aeterna*, „věčný Řím“, a jejich veřejné stavby ležely v troskách. Mramor z antických paláců a chrámů a soch bohů a hrdinů putoval časem, pokud neposloužil při stavbě nových kostelů, do pecí na pálení vápna stále svízelněji přežívajícího obyvatelstva. Lidi neznepokojoval ani tak kulturní přelom jako spíše nesnesitelná bída, která veškerou kulturu omezovala a ničila. Hlad a strach plundrovaly smysl pro krásu, pro „zlatý Řím“, jak ho opěvovali velcí básníci. *Roma fuit*, Řím zanikl, rytmičky deklamoval v 11. století Hildebert z Lavardinu, jeden z vážených básníků své doby, při pohledu na ruiny a trosky města na Tibere; avšak pohroužen do pohledu na dosud zachovalé stavby a dosud viditelná umělecká díla ho s údivem a obdivem znovu nechal povstat z mrtvých. Nic se tomu městu nevyrovná: *Par tibi, Roma, nihil*. Nejprve v rozsáhlých oblastech stále se zmenšujícího, vetchého *Imperium Romanum* panovali samozřejmě barbari. O poslední zbytky sil ho připravil mor, který zuřil v šestém století a kosil lidi a města, životy i duchovní kulturu.

Komunity a malé svazy mluvící archaickými germánskými idiomy, které nedorostly kulturní mnohotvárnosti středomořského světa, nejprve splynuly ve stínu Říma a na jeho půdě v národy – Góty, Franky nebo Langobardy. Poté si mohly pracně osvojovat jeho poklady, instituce, hodnoty a relikty jeho duchovního odkazu. Jejich prostřednictvím – bez znalosti písma a v závislosti na mluveném slově – pronikla vysoká literární kultura do světa, který se jí nedokázal bránit, ba spíše se jí stále více přizpůsoboval. Moderní výzkumy prováděné ve 20. století u kultur bez znalosti písma naznačují, co s sebou tito barbari přinesli. Převládalo u nich spíše aditivní než hypotaktické myšlení, které postupovalo agregačně a repetitivně, nikoli analyticky, které si okolní svět osvojovalo v podstatě situačně, nikoli abstraktně, netřídilo ho systematicky a podle kategorií a spíše upřednostňovalo známé a tradované prvky.⁴ S velkou obezřetností lze tato pozorování aplikovat na takzvanou dobu stěhování národů a na raný středověk. Vyžadovalo to intenzivní a dlouhodobé procesy učení, které byly náročné i kvůli omezeným komunikačním podmínkám. Vystavení těchto společností převratným kognitivním a transformačním procesům je přivedlo blíže k pozdně antické vyspělé kultuře. Až poté bylo jejich tradiční vědění a psychická struktura – jak umožňují předpokládat moderní srovnávací kulturní a psychologické výzkumy – připraveno k navázání na vyspělou civilizaci římského světa.

Barbari, kteří zvítězili nad vyspělými kulturami, se snažili vyrovnat poraženým a připodobnit se jejich způsobům – jak se to traduje o (západo)gótském neboli vizigótském králi Athaulfovi. Podobně jako jeho švagr a předchůdce, neblaze proslulý Alarich, který v roce 410 dobyl Řím a zanedlouho poté našel svůj hrob

v korytu řeky Busento (u Cosenzy), přivedl západořímskou říši do tíživé situace. Obrátil se však k vydrancované Itálii zády a zamířil přes Španělsko do úrodné Afriky. Tato akce však skončila už v Galii a severním Španělsku; Toulouse se stalo centrem říše Vizigótů, která začala nyní upevňovat svůj vliv.

Athaulfovi válečníci si v důsledku dlouhých přesunů a válečných tažení odvykli polním pracím a nebyli schopni obdělávat pole ležící ladem. Lid trpěl hladem a bídou. Král s mečem v ruce vyžadoval pomoc od císaře, který ji neochotně přislíbil, ale svůj slib nesplnil. Gótové znovu sáhli ke svépomoci, dohodli se s provinčním obyvatelstvem a Athaulf donutil ke sňatku císařskou dceru Gallu Placidii, která mu padla do rukou (později byla v císařském městě Ravenna pohřbena v sarkofágu, který můžeme dodnes obdivovat). Ze svatebního projevu se dochoval následující výrok: On, Athaulf, horoucně požadoval vymazat římská jména a z Římské říše udělat Gótskou říši; poté ale dospěl k poznání, že bezuzdná nespoutanost (*effrenata barbaries*) jeho soukmenovců se zákonům nepodřídí, zároveň ale bez zákonů nemůže existovat žádná obec, a tak nyní začal usilovat o to, aby říši znovuobnovil, aby znovu povýšil římská jména a aby vešel do dějin jako zakladatel římské obnovy (*Romanae restitutionis auctor*). Uvedený výrok se samozřejmě traduje v latině, nikoli v Athaulfově gótském jazyce; a toto poslání zní vskutku římsky⁵. Co Athaulf opravdu řekl, co chápal pod pojmem „Řím“ a jak se přitom asi vyjádřil – to vše už nelze přesněji ověřit.

Přesto se prosadila myšlenka obnovit Řím – tak znělo heslo nadcházejících staletí a celého středověkého tisíciletí. Renaissance ve 14. a 15. století jen dokončila to, s čím se tehdy začalo. Prostřednictvím Vizigótské říše se skutečně zachránil drahocenný antický odkaz. To, co zvažoval Athaulf, platilo v nemenší míře i pro další barbarské krále. Neustále, v nesčetných variantách se tato myšlenka obnovovala a prosazovala, v samotném Římě zásluhou papežů, občanů, kacířů a vzbouřenců, mimo Věčné město zásluhou císařů, obcí, učenců a básníků. Široký proud obnovovacích plánů, nadějí a přání spojoval antiku se všemi středověkými staletími. Teprve novověk dal takovým restorativním myšlenkám sbohem.

Na počátku ovšem, v době kdy byl zardoušen Boethius, panovala snaha zachránit to, co se ještě zachránit dalo. Jeden z těch, kteří se upsali tomuto úkolu, se jmenoval Cassiodorus. Flavius Magnus Aurelius Cassiodorus byl římský aristokrat, pocházel ze vznešeného rodu Aureliů a působil jako konzul a ministr na dvoře velkého gótského krále. Nějak byl zapleten do Boethiovy smrti, ale unikl záhubě, stejně jako přežil i konec gótské říše díky včasnému návratu k poklidnému venkovskému životu na rodinné usedlosti *Vivarium* v Kalábrii. Tato lokalita, pojmenovaná podle místních rybníků bohatých na ryby, fungovala v podstatě jako klášter, kde Cassiodorus povzbuzoval spolubratry k pilnému opisování především křesťanských textů. Lze to považovat za jednu z největších záchranných akcí pro světové kulturní dědictví, bez které by byl dnešní svět nepopsatelně chudší. Cassiodorovo vlastní literární dílo bylo veskrze závažné. Jako králův „tajemník“ sestavoval panovníkovy oficiální dopisy. Tyto *Variae* shromáždil ve dvanácti knihách a zachoval je pro potomky; proto toho dnes

tolik víme o jeho gótském králi, který byl vlastně vychován v Konstantinopoli. K tomu přínáležela už zmíněná učebnice „volných umění“ (*Institutiones divinarum et saecularium litterarum*), méně významná světová kronika a gótská historie, která je sice považována za ztracenou, ale pravděpodobně se v doslovných nebo analogických výpiscích alespoň zčásti dochovala v díle *Getica* zřejmě o generaci mladšího Jordana. Významné byly ovšem Trojdílné dějiny církve (*Historia ecclesiastica tripartita*), které sice rovněž zkompiloval z pozdně antických, řecky píšících historiků, ale které tak poskytovaly středověku prostředek k hojnému vytváření legend.

O prehistorii Gótů toho víme málo, ba téměř nic. Jejich skandinávský původ, o kterém se poprvé dočítáme u Jordana (a pravděpodobně už u jeho autority Cassiodora), se dnes obvykle zavrhuje. Místo toho se vznik tohoto národa a jeho království klade do oblasti severního černomořského pobřeží mezi Dunajem a dolním Dněprem, severně od Krymu. Právě zde se v průběhu třetího století, zřejmě pod tlakem asijských stepních národů deroucích se na západ, promísily heterogenní skupiny obyvatel, které nemluvily jen germánskými jazyky a nevycházely z evropských kulturních prvků. Nápor Hunů donutil tyto Góty, aby ustoupili dále na západ, na římské území. A stav nouze je činil patřičně nebezpečnými. V roce 378 uštědřili ti, kteří „milovali válku“, jak o nich údajně tvrdil biskup Wulfila neboli Ulfilas,⁶ pod vedením krále Athanaricha drtivou porážku římskému vojsku v čele s císařem Valentem v bitvě u Adrianopole; samotný císař našel v bitvě smrt.

Avšak kde hrozí nebezpečí, kyne také záchrana. Římané k nim už od raného 4. století posílali křesťanské misionáře, kteří od budoucích konvertitů vyžadovali zásadní změnu myšlení, přizpůsobení se cizím světům, hodnotám a způsobům vnímání a myšlení. Barbaři však přijímali výzvy prostřednictvím neznámého. V gótském národě se skutečně po určitých averzích ze strany pohanů prosadilo ariánské vyznání. Tím byl zahájen první proces romanizace. Mluví se dokonce o gótských mučednících. Jeden z nich, biskup Wulfila, Gót z původně řecko-kappadocké rodiny, převedl Písmo svaté do národního jazyka, góštiny, což byl nesmírný počin a geniální dílo. Vyžadovalo písemnou kulturu pro společnost dosud neznalou písma. Rychlé úspěchy se vzhledem k celkové nejistotě a nestabilitě nedaly očekávat. Wulfilův překlad bible, který se silně opíral o řečtinu, odráží také jazykové, sémantické a hermeneutické potíže barbarů, které bylo nutné zvládnout při kontaktu s (knižním) náboženstvím a jeho pro ně cizí teologií. Zároveň zviditelňuje rozsáhlé procesy učení, které tato mezikulturní výměna vyžadovala.

Nebeská říše Gótovi připadala jako královský dvůr. „Milosrdenství“ stavělo jeho Góty před téměř nepřekonatelné potíže; tato ústřední křesťanská ctnost se reprodukovala (podle lat. *miseri-cordia*) tu jako „nebohé srdce“, jindy jako „radost“ nebo „laskavost“⁷. Soucit to měl opravdu těžké, aby pronikl do srdcí a opanoval duši. Ale ať už to bylo jakkoli, odvážný počin v podobě Wulfilovy bible skýtá nejstarší souvislý text v germánském jazyce. Dochovala se bohužel

pouze fragmentárně v drahocenném *Codex Argenteus* („Stříbrný kodex“, protože byl napsán stříbrným inkoustem na purpurovém pergamenu) – v současnosti je to největší poklad univerzitní knihovny v Uppsale; samostatný list se nachází ve Špýru, zatímco město Wolfenbüttel střeží bilingvální palimpsestový fragment listu Římanům svatého Pavla. Jinak se dodnes náhodně zachovala jen nepoččetná a nevýznamná písemná svědectví o této společnosti z doby jejího přechodu ke středomořské vyspělé kultuře. Ostatně dosud se nepodařilo nalézt – pomineme-li úsečné formule – žádný „starofranský“ nebo langobardský text, o jazykových reliktech Vandalů ani nemluvě. To, co se z jejich doby zachovalo, zůstalo v naprosté závislosti na vědeckých elitách znalých latinského jazyka. Teprve u Irů a Anglosasů a posléze zásluhou Karla Velikého a jeho syna Ludvíka Pobožného se to změnilo a na pergamen si najdou cestu i svědectví v národních jazycích.

Dlouhé tažení na západ rozštěpilo toto etnikum na Vizigóty a Ostrogóty. Není jisté, kdy přesně a za jakých okolností k tomu došlo; v gótském kalendáři (opět dochovaném jen zlomkovitě), který obsahově podle všeho patří ještě do 4. století, se nachází pouze jeden „gótský lid“ (*gutpiuda*). Teprve kolem roku 400 se obě skupiny zřetelněji diferencují. Jordanes spojoval toto rozdělení s vlastní politickou situací, a tak jej nesprávně kladl už do třetího století. V tomto ohledu zřejmě následoval konstrukce učeného ministra Theodericha Velikého, není na ně však spolehnutí. Stejně tak, jak tvrdil, vytrhl z propastí zapomnění – tedy si vymyslel, jak se předpokládá – i královský rod Ostrogótů, Amaly, které odvozoval od jakéhosi hrdiny Gapta, aby svému pánovi zjednal v noblesní římské společnosti stejně noblesní prehistorii, a tudíž i odpovídající respekt.

Vytvoření Ostrogótů jako svébytného etnického svazku se rýsuje jen neurčitě. Šlo ruku v ruce s vymaněním z nadvlády Hunů po Attilově smrti († 453) a s etablováním v Itálii, kde Theoderich zákeřně prostřednictvím krvavé vraždy při hostině svrhl vládu římského místodržícího Odoakera (Flavia Odoacera); jeho manželku nechal zemřít hladem v žaláři. Násilná smrt Boethia (po vlastizrádném procesu podle římského práva) nebyla ojedinělým případem způsobu vlády tohoto bájeslovně opěvovaného gótského krále, který – jako všichni násilničtí panovníci – vyzdvihl za svůj program „lásku ke spravedlnosti“⁸. Koncept *civilitas* však patrně pocházel od vzdělaného Římana, se kterým gótský panovník zamýšlel řídit soužití svého válečnického lidu, čítajícího jen několik tisíc hlav, s mnohem početnějšími Římany, kteří však neměli přístup k výrobě zbraní, a to s ohledem na právo, osídlení a náboženství⁹. Aby Theoderich podpořil „všeobecný klid“, vydal edikt, který měl platit ve stejné míře pro „barbary a Římany“ – jeho platnost však s gótskou nadvládou zanikla¹⁰. Leckterá z jeho ustanovení navazovala na starořímské právo, některá působila velmi moderním dojmem. I Gótové byli nyní ohroženi trestem smrti, který předtím neznali – například při podněcování vzpoury mezi lidem nebo vojskem (smrtí upálením: č. 107) nebo při hanobení hrobů (č. 110). Kdo se nechá uplatit k nepravdivým výpovědím, měl by, patří-li k „neelitě“ čili prostému lidu (*humiliores*), propadnout hrdlem, patří-li do horní vrstvy (*honestiores*), měl by ztratit majetek (č. 91). Svobodně narozené děti, které

rodiče z nouze prodají, neztrácejí svou svobodu (č. 94). Žádný zákazník prostitutky nesmí být uvězněn bez soudního povolení (č. 8).

Ani jedna z obou gótských říší na původním území Římské říše se nevymanila ze svazku impéria, ačkoli vazby na vzdáleného císaře v Konstantinopoli se časem stále více uvolňovaly. Když Hunové pod vedením Attily v roce 451 pronikli až do Galie, Vizigóti bránili zemi v bitvě na Katalaunských polích společně s římským vojevůdcem Aetiem; na straně Hunů mimochodem bojovaly burgundské zálohy, které byly zničeny, což patrně zprostředkovalo podnět pro *Píseň o Nibelunzích* z období vrcholného středověku, pokud tato píseň vůbec potřebovala nějaký určitý historický podnět. Jestli se to však vážně stalo, pak říše Vizigótů přečkala v literární tvorbě.

Lidové římské právo (pro své Góty) nechal veřejně vyhlásit král Eurich († 484) v podobě Eurichova kodexu (*Codex Euricianus*), římské právo, *Lex Romana Visigotorum* promulgoval jeho nástupce Alarich II. († 507) v Alarichově breviáři (*Breviarium Alaricianum*, pro románské obyvatelstvo své říše); zákoníky tedy vznikaly i za gótských králů. Právo, které v nich bylo kodifikováno, platilo až do vrcholného středověku: rozlišovalo „Římany“ od „Gótů“ a spolupodílelo se na vzniku *Pays du droit écrit* (Země psaného práva), což bylo významné pro vznik vědy v době vrcholného středověku.¹¹

Nebezpečí však hrozilo ze strany Franků. Jejich bojechtivý král Chlodvík skutečně rozdrtil po vyhrané bitvě Tolosánskou říši a zatlačil Góty na nejzazší jih Galie, do Septimánie a Španělska (507). Tam vznikla nová Gótská říše, ve které na dvě století Toledo tvořilo církevní a světské centrum. Gótové byli původně ariánského vyznání, za krále Rekkareda I. († 601) však konvertovali k pravověrné církvi. Vizigótsko-španělské koncily v Toledu zdokonalovaly antické církevní právo způsobem, který později převzala celá církev. V osobě biskupa Isidora ze Sevilly († 636) tato země vydala nejmladšího z církevních otců. Jeho encyklopedie (*Etymologiae*), která se zároveň snažila uchovat zbytek základních školských vědomostí, se stala jednou z nejrozšířenějších knih ve středověku. Ostatní spisy tohoto učeného biskupa zároveň dokládají širší znalost antické vědecké systematiky, která byla obecně kultivována mezi „západními Góty“ a jejíž ozvuky pronikly do karolínské reformy vzdělání na sklonku 8. století. Na římskou církev a papeže neexistovala – jako ostatně už v pozdní antice – žádná právní vazba, gótsko-španělstí katolíci si spíše zachovávali samostatnost. Alarich II. už ve svém breviáři *Breviarium Alaricianum* rozhodl, že ustanovení o podřízení této církve pod papeže ze svých podkladů vynechá. Teprve církevní reforma z 11. století včlení Španělsko do univerzálního episkopátu římského biskupa.

Království se však považovalo za integrované do této církve ve vzdáleném Římě, o čemž svědčí královské pomazání, které bylo u těchto Gótů rozšířené. Vnitřní napětí a spory o trůn vedly k rychlému zhroucení gótské nadvlády za posledního krále Rodericha (Rodriga), když v roce 711 „Arabové“, ve skutečnosti muslimští Berberři, překročili Gibraltarskou úžinu. Morové rány a hlad postihovaly tuto oblast už předtím. Muslimy podle všeho povolala jedna ze stran v zemi, avšak

pozdní, už legendárně přetvořené zprávy, neumožňují v tomto ohledu bezpečný soud.

Ovšem ani Theoderichovi Vizigóti, ani následníci Ostrogóta Athaulfa nedokázali ve skutečnosti zahájit dílo obnovy, které jim kdysi zřejmě tanulo na mysli. To se začalo dařit teprve – a také až po desetiletích – Frankům. Jejich velký král Chlodvík, Theoderichův současník, vytvořil říši s centrem v Paříži, která po mnoha mutacích existuje ve Francii dodnes – a která zásadně zasáhla i německé dějiny. Chlodvík dostal, odhlédneme-li od několika výjimek, pod svou nadvládu celou Galii až k Rýnu, porazil Vizigóty a Alemany a dovedl, alespoň podle legendy, svůj lid, zřejmě po jistém váhání, k přijetí katolického křesťanství místo ariánství, jak bylo příznačné pro ostatní národy mluvící germánskými jazyky. Vyneslo mu to podporu církve a mělo za následek obrat zásadního významu. Ačkoli Chlodvíkovo pokřtění je samozřejmě nesporný fakt, o to nejistější jsou jeho konkrétnější okolnosti. Rozplývají se – a koho by to udivilo? – v oparu legend.

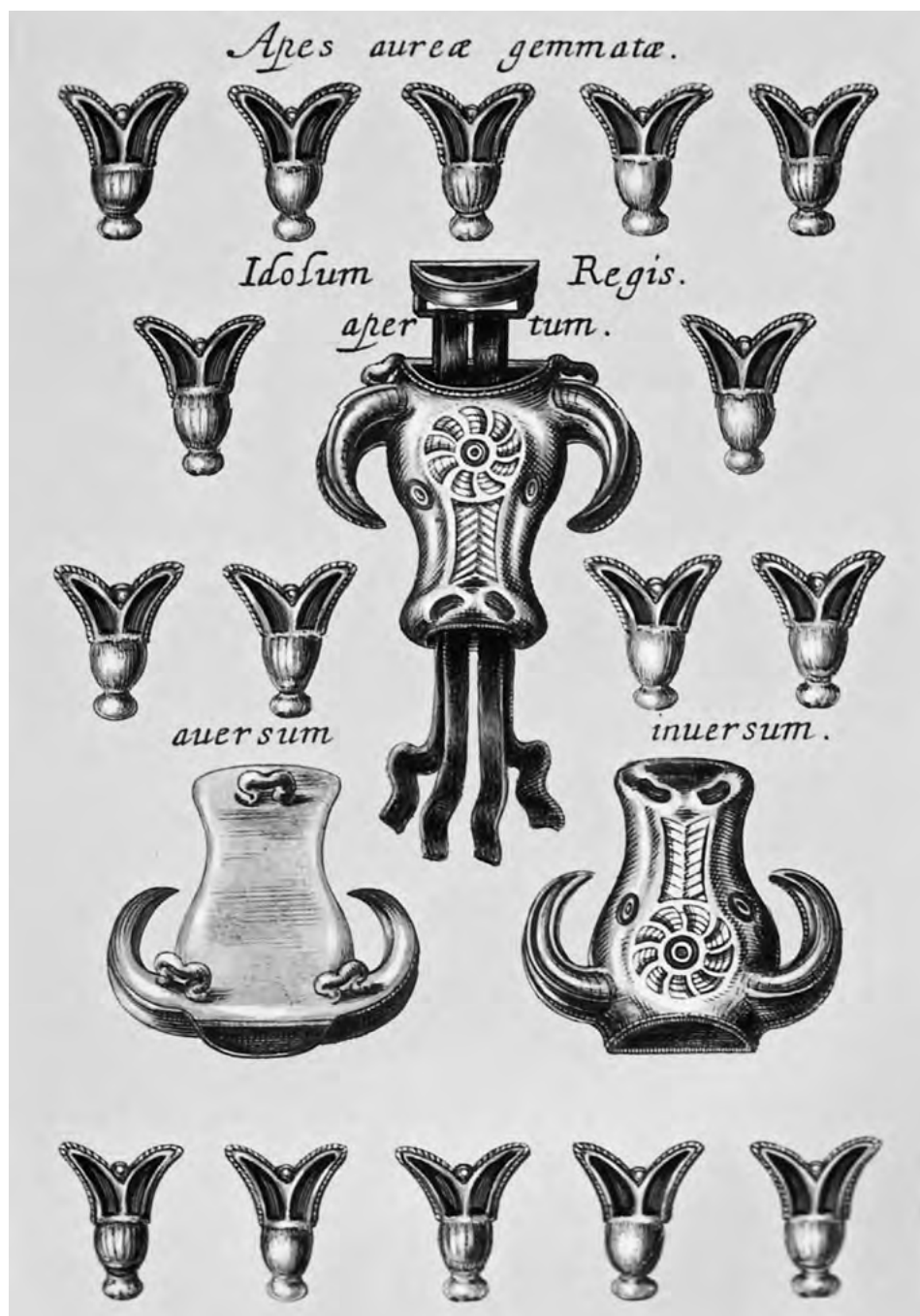
I „původ“ Franků je zcela zahalen tmou. Oni sami neměli sebemenší ponětí o své etnogenezi. Je zcela nejisté, odkdy se tito Frankové chápou jako „Frankové“ a odkdy se emocionálně vyznávají ze své francké příslušnosti. Možná se oni, nebo určité jejich skupiny, nazývaly Sugambrové, což je název doložený už u Plinia Staršího. Nejranější svědectví o sobě samých „slavný lid Franků“, *Gens Francorum inclita*, uvedl v nejmladším prologu ke své nejstarší právní publikaci *Lex Salica* (Salské právo), která pochází teprve z pozdní doby vlády krále Chlodvíka († 511), a je tudíž datována příliš pozdě, než aby nám mohla prozradit něco zásadního. Jejich první dějepisec, Galoříman Řehoř z Tours, který sáhl po peru koncem 6. století, věřil s odvoláním na dnes ztracené prameny, a zřejmě pod dojmem langobardského vpádu do Itálie, že Frankové migrovali z Panonie (II,9). O tři čtvrtě století později našel tzv. Fredegar, Frank, samolibé zalíbení v mytografii. Podle něho jeho lid, což byli potomci Priama a vzdálení příbuzní Turků, unikli stejně jako předkové Římanů z hořící Tróje (III, 2). Tento historik ale také věděl, že jeho král Merovech byl údajně počat z moře vystoupivším Minotaurem (III, 9); podle tohoto spíše bájněho prvního předka se oni sami nazývali „Merovejci“. Mýtus o Tróji byl časem stále košatější, za půl tisíciletí vešel do díla *Grandes Chroniques de France*, což je francouzská královská učebnice dějin *par excellence*, a nakonec ještě dospěl do viditelného zpodobení na náhrobku císaře Maxmiliána ve dvorním kostele (Hofkirche) v Innsbrucku.

Rozmanitost bájí odráží temnotu jejich původu; výpůjčky z antického mýtu o Evropě a z Vergilia však osvětlují proces akulturace, tedy kulturní kontakt barbarů s římskou civilizací, a přizpůsobování římských prvků světu barbarů. Národ pravděpodobně srůstal z více malých kmenů Tacitovy doby. Zastřešující označení „Frankové“ jejich společenství pravděpodobně převzalo ve třetím století od Římanů, kteří ho vytvořili využitím germánského slova, a rozšířili ho tak na různé skupiny jako Chlodvíkovy salské Franky a rýnské Franky kolem Kolína nad Rýnem. Pravděpodobně tehdy v důsledku římské finanční výpomoci, zvláště pak na základě platby subsidií, které umožňovaly financovat družinu,

vzniklo i království. Bohatství a moc tehdy patrně uzavřely onen svazek, který se stal tak charakteristickým pro další dějiny západní Evropy. Slavná *Tabula Peutingeriana* – jediná dochovaná středověká kopie (z 12. století) římské silniční mapy, pojmenovaná podle jejího původního majitele, augsburského humanisty Konrada Peutingera, jejíž předloha zřejmě pochází z 5. století – označovala území zvané *Francia* ještě výhradně napravo od Rýna, naproti městu Xanten. Avšak už kolem poloviny 4. století se sálští Frankové jako římsští imperiální federáti usadili nalevo od Rýna v dnešním Brabantsku, odkud se kolem roku 500 za Chlodvíka zmocnili téměř celé Galie. Tento král mohl určitě budovat na úspěších svého otce Childericha I., který se sám dostal k moci jako král svého národa a jako římský federát.

Hrob posledně jmenovaného krále, který zemřel v roce 481/482, zůstal až do 17. století neporušen; teprve roku 1653 byl objeven a otevřen v Tournai – pravděpodobně prvním říšským centru sálských Franků – a identifikován zásluhou zlatého pečetního prstenu se zrcadlově napsaným jménem, tento prsten byl součástí pohřební výbavy. Přímo hmatatelně se zde dá poznat akulturace, současně ale poukazuje na původ pokladu, který patrně položil základ k vytváření merovejské nadvlády. Nálezy byly okamžitě publikovány – naštěstí, protože v roce 1831 zmizely z královské knihovny v Paříži a od té doby se pohřešují. Napoleon, tento nešlechtický parvenu a první francouzský císař, se těmito předměty, údajnou ozdobou pláště prvního krále Franků/Francouzů, nechal inspirovat pro korunovační plášť svůj i své manželky Josefíny. Jacques Louis David to opakovaně znázornil na svých malbách. Nejdrahocennější předměty z pohřební výbavy Merovejců pravděpodobně pocházely z Byzance nebo z dílen ve východním Středomoří¹². Tento fakt naznačuje existenci smluvních vztahů krále s císařem. Vykopávky v osmdesátých letech 20. století vynesly na denní světlo další kulturněhistorické, velmi poučné a celkově jedinečné nálezy. Franský král byl totiž pohřben pod mohutnou mohylou v dřevěné komoře se zlatem zdobenými a almandiny posázenými nádhernými zbraněmi, koněm se zlatou uzdou, další přebohatou pohřební výbavou a – jak se zdá – společně s nějakou ženou; na úpatí pahorku se nacházely tři příkopy s nejméně 21 dalšími koňmi. Tento král vstoupil do záhrobní s celým stádem koní. Nebožtík byl na cestu také velmi slušně vybaven úctyhodným pokladem 200 stříbrných denárů a více než 100 zlatých solidů, tyto prostředky dovolují usuzovat na existenci federátní smlouvy s Římany. Zde se nachází pramen merovejského vzestupu. Childerichova kříži posetá zlatá spona patrně poukazuje, stejně jako to lze odvodit i z dalších indicií, na nábožensky smíšenou kulturu, v níž křesťanství na královském dvoře už začalo působit a připravilo půdu pro Chlodvíkův křest¹³.

Merovejci využili zbytky římské vojenské a civilní správy jako základ panovnické moci. K tomu přistupovaly výsady udělované králem, které v sobě spojovaly římské a francké aspekty – šlo totiž o oprávnění nařizovat a zakazovat tresty. Jejich moc spočívala na královském pokladu, který v neposlední řadě sestával z plateb římských subsidií a doplňoval se prostřednictvím výbojů a podmaňování.

Obr. 2: Zlaté včely nebo cikády a zlaté býčí hlavy, obojí zřejmě posázené almandiny, jako části koňské ohlávky z Childerichova hrobu z 5. století, který byl objeven v roce 1653 u Tournai. Dodnes se dochovala pouze jedna včela, a nachází se v pařížském Louvru, zbytek byl roku 1831 ukraden a pravděpodobně roztaven. Když se Napoleon nechal v roce 1804 korunovat za císaře, nechal si svůj korunovační ornát vyzdobit včelami, aby tak navodil univerzální souvislost mezi prvním francouzským císařem a prvním francouzským králem, za kterého považoval Childericha.

Tito barbarští králové si dokázali osvojovat domény a latifundie bez vlastníka, stejně jako jim zásadně připadala veškerá nikomu nenáležející půda v dobytých oblastech; mohli ji využívat sami, nebo ji předat svým věrným. Znaky panovnické moci jako trůn a vystavování skvostných zlatých zbraní a oblečení na odiv zviditelňovaly královskou důstojnost. Drahocenné dary, opulentní hostiny nebo nezbytná hrůza, která musela z krále vycházet, k tomu přispívaly, celkově šlo o osobní pózy a postoje s institucionálním pozadím. Církev se ukázala jako užitečná pomocnice tohoto království. Zůstávala především záštitou písemné kultury, jejíž pozvolný ústup spojený navíc s obrovskou ztrátou pramenů – nadále se ještě psalo na pomíjivém papýru – však zanechávají tuto epochu v temnotách.

Antika v říši Merovejců zanikala stejně pozvolna jako u Vizigótů. Podléhala transformacím, ubývala, vracela se (například v důsledku emigrace šlechty ze severu na jih) a postupně se vsakovala do proudu času. Některé zvyky a zařízení mu odolávaly déle, než zmizely, jiné – jako třeba hranice biskupství v jižní Galii, v nichž se odráží pozdně antická organizace *civitas* – se udržely až do novověku. Ve městech sice řemeslná výroba klesala, ale neskončila. I právníci ještě působili ve franské jižní Galii, ačkoli merovejští králové na rozdíl od svých gótských kolegů, pokud to můžeme rozpoznat, neprováděli ve své říši žádnou systematickou kultivaci římského práva, kterou přenechávali spíše místním soudcům, a na franském zákonodárství se už vůbec nepodíleli. Salské právo čili *Lex Salica*, nejdůležitější franská právní kniha, vznikla bez nich. O právní vědě, kterou kdysi rozvíjeli velcí právníci 2. a 3. století a která zbytkově přežívala i za Vizigótů, už nemohlo být ani řeči. Ta dávno skonala a čekala na zmrtvýchvstání až do vrcholného středověku. Souviselo to se ztrátou důvtipnosti a metodicky kontrolovaného myšlení – tyto kvality se zrodily teprve v průběhu středověku¹⁴.

Po Chlodvíkově smrti se říše podle jeho vůle rozdělila mezi jeho čtyři syny a tímto principem dělení bylo Frankům zanecháno dědictví, které se ještě v 9. a 10. století u pozdních Karlovců postaralo o jejich zánik. Žádná jiná z barských říší se nevystavovala stejným způsobem náhodám královské plodnosti a existence budoucích pokolení. Žádná z nich nedělila královskou vládu, i když v každé ohrožovaly boje o trůn královskou moc, ba podkopávaly ji v rané době snad ještě silněji než zmíněná franská dělba moci. Stabilní francké dílčí říše tudíž nevznikly, ačkoli určité tradice neustále vedly k analogickému vytyčování hranic. Přitom aktivně postupovala zvláště Neustrie s centrem v Île-de-France, Austrasie, jejíž těžiště se nacházelo v oblasti mezi řekami Máza a Rýn, odkud pocházeli Karlovcí, a Burgundsko, jehož název připomíná lid, který zanikl v bouřích hunského vpádu, a které se rozkládalo kolem Lyonu. Jazykové hranice zřejmě hrály určitou, avšak v žádném případě výraznou roli.

Obnova se samozřejmě od těchto nestabilních franských říší ještě nedala očekávat. Žily z pozůstalosti Římanů. Zběžnému pohledu by nejspíš připadalo, jako by takovou obnovu prováděl východní Řím, raná Byzanc. V Boethiově době tam panoval císař Justinián I., který sledoval velmi rozsáhlou politiku restaurace. Císař vysílal vojska, aby mu opět dobyla západní provincie, které už

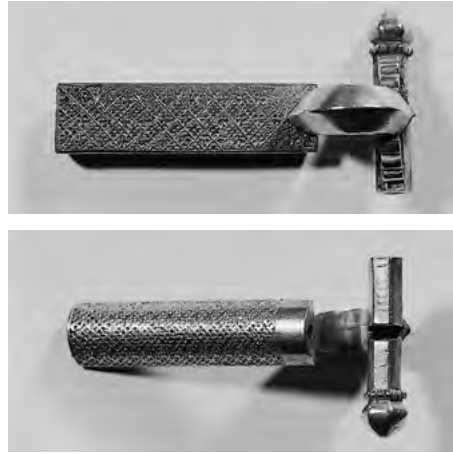
byly zdánlivě ztraceny ve prospěch barbarských králů: Afrika s Kartágem, kde bylo třeba bojovat proti Vandalům, španělské středomořské pobřeží s Cartage-nou, kde boje probíhaly s Vizigóty a separatistickými silami, a především Itálie s Římem, kde se houževnatě bránili Ostrogóti. Flavius Belisarius a Narses – tak se jmenovali císařští vojevůdci, které Justinian postupně pověřoval tímto dílem. Jeden byl zkušený generál, druhý eunuch, a skutečně dokázali ještě jednou, i když regionálně na různě dlouhou dobu, znovuobnovit (východo)římskou nadvládu. Tyto války však nadměrně přetěžovaly zemi a obyvatelstvo. Centralismus vlády a hospodářství, který byl bezvýhradně orientován na Konstantinopol, omezoval možnosti rozvoje v opětovně nabytých provinciích a oslaboval jejich výkonnost a odolnost. Tento centralismus ve skutečnosti urychloval definitivní zánik a rozpad antického impéria.

V říši Justiniana a jeho následníků se veškerá kultura soustředila na hlavní město Konstantinopol. Věhlasná akademie v Aténách, kterou založil Platón a kde se vzdělával Aristoteles, byla jako líheň filozofického pohanství uzavřena. Sbírka římského práva zvaná *Corpus Juris Justiniani* včetně *Kodexu*, *Digest* a aktuálních císařských nařízení *Narai* (latinsky *Novellae*) vděčí za svůj vznik (529) právě tomuto císaři. Obojí mělo pro kulturu vědy ve středověku trvalý význam. Na východě byla věda bez stimulu Akademie a mnohotvárnosti škol odsouzena ke stagnaci a už nevytvořila nic zásadně nového, oproti tomu na západě opožděné přijetí justiniánského *Corpusu* na sklonku 11. století, které se ve skutečnosti rovnalo znovuobjevení *Digest*, podnítilo západoevropský univerzitní vědecký provoz.

Byzanc se považovala zvenčí za omeзованou. Asijské stepi vypouštěly po hunské bouři v 5. století stále další početné národy, které ohrožovaly Východořímskou říši i latinský západ; z jihu pronikali Arabové okřídlení islámem, jejichž expanze na sever a západ narážela jen na slabý odpor; říše se musela smířit s výraznými územními ztrátami, které se opět dařilo zvrátit jen minimálně. Století po Justinianovi byly – odhlédneme-li od několika pruhů pobřeží – trvale ztraceny nejúrodnější oblasti Itálie, bohaté provincie v Sýrii a Africe, které ještě v době svatého Augustina představovaly pro impérium překypující zásobárnu obilí a oleje, navždy padly do rukou muslimů, rozlehlých částí dunajských zemí se zmocnili Slované, Avari, Pečeněhové a Bulhaři a i ve Španělsku a v Galii vládli Byzanci nijak neznepokojovaní barbarští králové. Následky této přelomové změny jsou citelné až do současnosti.

Justinianova obnovená římská nadvláda tak opravdu netrvala ani dvě desetiletí, když Langobardi z Panonie pod vedením svého velkého krále Alboina vpadli do Itálie a tam vytvořili vlastní království s hlavním městem Pavia (568). Země vyčerpaná válkami s Góty jim nedokázala klást odpor. Pádkou nížinu, Spoleto a Benevento dobyli rychle. Pouze pobřežní oblasti kolem Janova, Benátek, Neapole a Amalfi se dokázaly – díky svým flotilám – ubránit těmto dobyvatelům, kteří postrádali jakoukoli námořní sílu. Zmíněné regiony se oficiálně podřídily císaři, ve skutečnosti však byly více nebo méně samostatné. Tehdy začal vzestup Benátek. Pouze úzký a zcela nezajištěný pás země spojoval Ravennu, kde jako

Obr. 3: Kopie zlaté spony z Childerichova hrobu. Originál byl před krádeží zkopírován a v současnosti se nachází v tyrolském zemském muzeu Ferdinandeum v Innsbrucku. Naleziště Tournai patřilo kdysi k habsburské říši, a proto se celý poklad nejprve dostal do Vídně. Když byl později předán Francii, vznikla kopie spony. Typově odpovídá východořímské úřednické sponě a na franský královský dvůr se dostala patrně z Konstantinopole.

císařův zástupce sídlil exarcha, s Římem, který se houževnatě vzpíral jakémukoli pokusu o dobytí a který nakonec povolal do země Franky, aby se ubránil před stále tísnivějším langobardským nebezpečím. V byzantsko-řeckých rukou zůstaly i nejjižnější provincie italské „boty“, tedy Apulie, Kalábrie a – až do dobytí Araby v 9. století – Sicílie. Obranu organizovaly regionální síly, v Ravenně exarcha, v Římě a v Neapoli biskup. Tehdy se poprvé osvědčil papež jako politická hlava Věčného města. Od Konstantinopole se však v podstatě nedala očekávat pomoc, čekalo se na ni stále déle a byla stále vzácnější. Tamější císaři se museli bránit naléhavějším rizikům, jejichž nositeli byli Arabové, Avaři a Bulhaři.

Langobardi se ukázali, podobně jako kdysi Vandalové, jako nadaný dobytelský národ, který využíval potenciál země a rychle se učil. Vnitřně však byli nejednotní. Svědčil o tom už Alboinův konec, král byl totiž zavražděn. Ve velkých městech Lombardie, v Miláně nebo třeba v Turíně, se etablovali vévodové. Král sídlil v Pavii, avšak nedokázal prosadit skutečnou nadvládu. Zvláště vévodové ze Spoleta a Beneventa si zachovali dalekosáhlou samostatnost. Přistěhovalců bylo samozřejmě příliš málo, než aby dokázali potlačit staré římské obyvatelstvo. Proto se počítalo s přežíváním pozdně antické městské nejvyšší společenské vrstvy i některých sociálních a organizačních struktur a v neposlední řadě s omezenou gramotností a právním povědomím. Antické vzdělání však patrně v langobardském království, natož pak v Romagni, nikdy zcela nevyhaslo. Místní kultura nadále působila a splývala s vlastními langobardskými potencemi – to byl velmi významný pramen kontinuity pozdní antiky se středověkem. Karolínská doba z toho dokázala těžit. I intelektuální vzepětí v 11. a 12. století, které se projevovalo například v tehdy vznikající právní vědě nebo v paralelně probíhajícím evropském právním vývoji nanejvýš významného notářství, zřejmě našlo jeden ze svých předpokladů v těchto projevech kontinuity.

Antika tedy chřádlá a ztrácela se v dlouhém a nerovnoměrném transformačním procesu. Španělsko, Galie (která sahala až k Rýnu), severní, střední a jižní

Obr. 4: Agilulfova deska, nazvaná podle langobardského krále uvedeného v nápisu. Zobrazuje krále s obnaženou hlavou, s dlouhými vlasy a vousy, sedícího na trůnu a oděného do královského pláště, ozbrojené tělesné strážce, okřídlené génie, tabulky s nápisem VICTORIA a na každé straně vévody přinášející dary. Jedná se o pozlacený čelní chránič lamelové helmy z Val di Nievole (Lucca), který byl zřejmě věnován jako čestný dar.

Itálie nebo i Sicílie vystupovaly jako samostatní a svébytní dědicové. Obnovená římsko-byzantská nadvláda a její působení nejdéle přetrvávaly ve Španělsku a ve Vizigótské říši, z jejíhož vlivu měl prospěch ještě Karel Veliký, a také v Lombardii a jižní Itálii, která až v 11. století definitivně přešla do rukou Normanů. V Ravenně a Římě se udržela vláda exarchů, dokud ji ve druhé polovině 8. století nezrušili Langobardi, Frankové a papežská vláda. Toto zmenšování západní latinské Evropy probíhající v různých časových obdobích generovalo zvláštní napětí, jehož důsledky jsou rovněž patrné až do současnosti. V jejich hranicích se vyvíjela vědomostní kultura a vzájemně si konkurující zájmy a síly, které podněcovaly ke sběru, promýšlení tradovaných poznatků a které vyžadovaly jejich další bádání.

Mizející kultura však podobně jako tající ledovce všude zanechávala své stopy, které se ještě dlouhá staletí rýsovaly jako kulturní hranice na Rýnu, Dunaji a v jižní Anglii. Jistě lze tvrdit, že jsou viditelné dodnes. Vypadá to, jako by se říšské obyvatelstvo nikdy nepřestalo vztahovat k Římu, i přes veškeré změny vlády, barbarizaci a orientaci na vlastní přítomnost. Cítilo se však stále spojeno s oním kulturním a duchovním centrem na druhé straně Alp. Právě tato hranice měla tradičně oddělovat Římany od „barbarů“. Ti se tak na základě svého dosavadního hmotného, společenského a kulturního vývoje museli nyní spokojit s podstatně nižší kulturní úrovní, s menším množstvím železných nástrojů, žili bez měst, bez pevně vymezených silnic, s omezenou komunikací, kultivovali jen ústní kulturu bez písma – vzácné vyryté runy byly dlouho vyhrazeny magickým formulím a pouhým jménům – bez vědy, bez trvalé historické tradice. I jejich náboženské kultury jsou v podstatě neznámé. To, o čem se zmiňoval Plinius Starší nebo autor spisu *Germania*, Tacitus, není už ve 4., 5. a 6. století u Franků nebo jiných germánsky mluvících národů hmatatelné. Z jejich starých kultur nepřešlo

do epochy písma téměř nic. Teprve v 10. a 11. století si našly cestu na pamětní kameny chvály hrdinů tesané do run v košatější podobě – to je rané znamení pozvolného kulturního sblížování s vyspělou civilizací středomořského prostoru. *Edda* vznikla až ve 13. století a nabízí zřejmě stejně pohanského jako křesťanského obsahu, stejně učených jako lidových, prstonárodních reminiscencí¹⁵. Je metodicky nepřipustné vytvářet od ní oblouk o tisíciletí nazpět do tzv. doby stěhování národů, která by se z naznačených důvodů měla spíše nazývat „dobou vzniku národů“. Už vůbec nelze vztahovat *Eddu* k Tacitovi a hledat zde související motivy, jak se pokoušel učenec a sběratel lidových pohádek Jacob Grimm. Ve všech oblastech západní Evropy, kterou nyní sledujeme, tak panovaly nanejvýš rozdílné startovní podmínky pro příchod nebo znovuoživení vyspělé literární kultury. Čím dále od vyspělé civilizace Středomoří se tyto regiony rozkládaly, tím zřetelněji se projevovaly deformace a zábrany, o to později a slaběji probíhalo přizpůsobování. Pouze u Irů to bylo jinak, znovuzrození západoevropské vědy tu bylo ku prospěch, ačkoli u nich Boethiova díla nehrála žádnou roli.

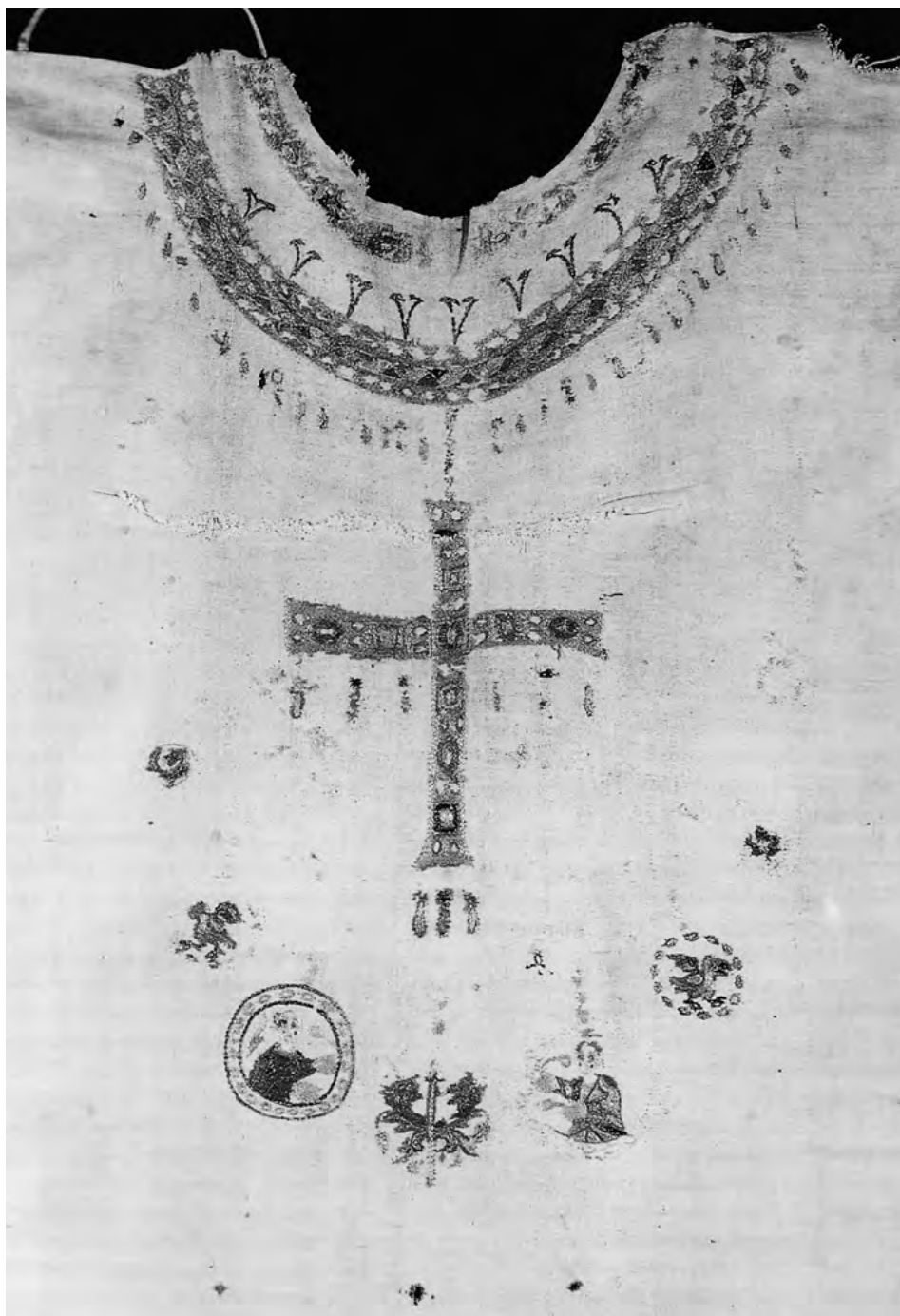
2. KAPITOLA

ŘEHOŘ VELIKÝ A NOVÁ MOCNOST FRANKŮ

Řehoř I. Veliký (590–604) patří k mimořádným následníkům svatého Petra. Začínal jako městský prefekt, tedy nejvyšší úředník města, poté se stal stálým duchovním vyslancem papeže u císařského dvora v Konstantinopoli (apokrisiář). Tento papež ze svého času nejvznešenější římské aristokratické rodiny byl jedním z posledních reprezentantů komplexního antického vzdělání. Po něm zavládla vulgarizace a barbarství, které dospělo k vlastnímu srovnatelnému duchovnímu rozkvětu až za dlouhá staletí, avšak už jen vlastními silami, bez bezprostřední pomoci antiky. Řehořovo bohaté teologické dílo sestávající z komentářů k bibli, z kázání a dopisů k němu stále neodolatelně přitahovalo věřící. Ovšem liturgický zpěv, který dnes nese jeho jméno (Gregoriánský chorál), je mladšího data, ačkoli nejstarší sakramentáře sahají do jeho doby.

Svou dobu prožíval v naprostém oddání se křesťanství, ve víře v poslední soud, Boží spravedlnost a věčnou blaženost a s pocitem blížícího se konce světa. V tom jej jen utvrzovaly přírodní katastrofy jako rozvodnění Tibery a hrozící invaze Langobardů; to vše budilo strach a potvrzovalo blížící se konec světa. On sám požadoval nasazení všech duševních sil a pevnou víru, aby všichni byli připraveni na nadcházející přelomové změny. Řehoř o nich věděl a přizpůsobil tomu své učení. Nabádal k rozjímání o skutečné moci duše, povzbuzoval k příklonu k věčnosti, aniž by proto kázal útěk před světem, vyzýval ke kontemplaci a nácviku klášterní spirituality. Tento bohatý muž zcela důsledně i ve vlastním životě věnoval své rodinné jmění církvi a žebravým mnichům.

Řehoř vykládal bibli podle učení o mnohočetném významu psaného slova, které velmi důsledně zavedl Jeroným – podle tohoto přístupu nelze psané slovo chápat pouze doslovně, nýbrž v různorodých přenesených smyslech. Zvláště alegoricko-typologický a morální výklad byl doveden k dokonalosti. Kristus vystupoval jako ženich, církve a jednotlivá duše byly nevěstou. Vrcholný středověk dokázal vykládat takovou obraznost a metafory v právně relevantním smyslu. Dílo *Mravní výklady Knihy Jób* vysvětlovalo *Knihu Jób* typologicky jako předběžný výklad Krista a jeho utrpení. Toto dílo je nutné považovat za jeden z velkých náboženských spisů středověku; dočkalo se velkého rozšíření a vyznačovalo se trvalým vlivem. Snad ještě významnější byl spis *Regula pastoralis*. Byl směrodatný pro všechny budoucí církevní hodnostáře a biskupy, neustále se četl a neustále se připomínal. Tahle útlá knížечka neztratila nic ze své platnosti, dokonce ani

Obr. 5: Pohřební rubáš svaté Balthildy, merovejské královny, která zemřela kolem roku 680 v ženském klášteře Notre-Dame v Chellesu (department Seine-et-Marne). Na rubáši je znázorněn vyšívaný kříž s gemou, který v antické a raně středověké křesťanské eschatologii zpřítomňoval Nový Jeruzalém a nebožce byl zároveň dán do hrobu jako ukazatel pro zmrtvýchvstání při posledním soudu. Rubáš dodnes patří k relikviím mariánského kostela v Chelles.

v sekularizované společnosti. „Ten, kdo se dostane do vedoucí pozice a nabytí ji náležitě, by měl pečlivě uvážit, jak žije, a žije-li náležitě, jak poznává svou slabost, uvážit, že se ani nevyhýbá pokoře, ani svým vzestupem nepopírá dosavadní život, ani učením nepodvádí život, ani neničí učení domýšlivostí“ – tak samotný světec načrtl svůj program v donačním dopisu ravennskému biskupovi Janovi. Život a učení by měly být v souladu, „aby dobro, které pastýř prokazuje v životě, šířilo jeho učení“. Dochovaný, podle jednotlivých roků tříděný rejstřík dopisů dovoluje získat živý dojem o Řehořově vedení úřadu, které proto jako sotva nějaké jiné z této rané doby vystupuje do popředí.

Zcela zvláštní četbu s trvalým účinkem skýtají Řehořovy *Dialogy*. Nejspíš to není vlastní literární dílo samotného papeže – rozhodně neodpovídají jeho stylu – avšak musely vzejít z jeho okolí. Tyto „rozhovory“, zarámované řadou vynikajících světců, především mnichů a opatů, nastiňují ideální obraz mnicha, opata Benedikta „Požehnaného“, který během svého svatého života vystoupil přes sedm zastavení z jeskyní v Subiacu z hlubin země na vrchol Monte Cassina a tam ještě výše nad zemi, na věž, aby byl co nejbližší nebesům a viděl celý svět, a který se nakonec viděl ve společném hrobě se svou sestrou Scholastikou. Dvanáctkrát a sedmkrát, zdola nahoru, zevnitř ven, v jednotě požehnání a vědění – znaková bohatost tohoto symbolického jazyka odhaluje smysl pozemského života. V těchto rozhovorech probleskuje druh spirituálního autoportrétu jejich tvůrce.

Za své literární ztvárnění a sepsání dílo pravděpodobně vděčilo papežovým rádcům a notářům, kteří rozhovory zaznamenali a redigovali. V reálném životě se však svatý Benedikt nikde nevyskytoval a je zřejmě pochybné, že vůbec kráčel po zemi. Pro pozdní a periferní kult svatých, který nezačal v Římě nebo ve střední Itálii, ale spíše u Anglosasů a v Galii, a pro mnišství, které se na něho odvolávalo, to bylo bezvýznamné. I dochovaná „Benediktova“ pravidla jsou zřejmě apokryfní, totiž výtvor z doby po Řehořovi. Řehoř je každopádně neznal a jejich raná textová historie, která se dá sledovat až od poloviny 7. století, se ztrácí v temnotách. Teprve prostřednictvím Karla Velikého a ještě více jeho syna, císaře Ludvíka Pobožného, a jeho rádce, opata Benedikta Aniánského, se stala závaznými pravidly středověkého mnišství, odklonily se od nich až žebravé řády 13. století.

Na Řehoře doléhaly tytéž pochybnosti, které soužily už dřívější církevní otce, jestli a nakolik se snášejí věda a náboženství, scholastika a žehnání (benedikce) a zda je vůbec myslitelná věda utvářená náboženstvím. Nejsou spíše víra a věda vytvořena pohany v nesmiřitelném rozporu? Po všechna nadcházející staletí nenechá tato otázka v klidu nejen křesťany, ale ani muslimy a středověkou židovskou obec. Odpovědi vyznívaly vždy rozporuplně a v žádném případě nebyly definitivní. Zjevení se obvykle vymyká vědeckému pochopení. Následky jsou citelné všude. Odchylná dogmata, vědecky zdůvodněný skepticismus, ba dokonce pochybnosti o tvrzeních ve svatých spisech a další náboženská tradiční podání vyvolávala a vyvolávají nepřátelství a pronásledování – až k ohnivým hranicím, kamenování a krvavému teroru. Ani dějiny křesťanství se tomu neubránily. Tento problém infikoval nemálo střetů v evropských duchovních dějinách. Řehoř Veliký

Obr. 6: Pozlacená stolní dekorace v podobě slepice se sedmi kuřaty (kolem roku 600), kterou pravděpodobně darovala katolická bavorsko-langobardská královna Theodelinda dómu v Monze, v jehož chrámovém pokladu se tento skvost dodnes nachází. Vedle náboženské symboliky dokládá tato zlatotepecká práce vysoký řemeslný um pozdní antiky.

poskytl radikální odpověď, která zároveň vedla smrtelný výpad proti pozdně antické školní vzdělanosti a definitivně ji ochromila. S ohledem na vzdělávací cíle tohoto církevního otce se mluvilo přímo o simplismu, který Řehoř kázal, ale kterému samozřejmě za svou osobu nevzdával hold (F. Schneider).

Interkulturní přenos vědění se neomezoval pouze na náboženství. Křesťanská církev změnila u barbarů zásadním způsobem společenské a panovnické vztahy, možná ještě výrazněji než v christianizované římské říši. Tito barbari se naučili panovat a nové sociální instituce jako království, trestní právo nebo soud, které se nyní přizpůsobovaly vznikajícím velkým národům, zároveň organizovat s novým kultem. Právě v tomto ohledu se zpočátku osvědčilo jejich setkání s racionalismem pozdně antické právní kultury. Pro evropské dějiny tak došlo k zásadním novotám ze sociálního, panovnického, církevního a duchovně historického hlediska. Světská vláda a podřízení se Kristovi se vzájemně prostoupily. Církev sakralizovala a spiritualizovala panovnické koncepty a římské právní představy a zároveň barbarským národům přinášela nové, perspektivní sociální hodnoty zaměřené na budoucnost a neobvyklé společenské výkladové vzorce. Barbarské národy začaly skutečně opouštět dřívější archaické kmenové struktury až nyní, v kontaktu s vyspělými kulturami středomořského regionu. Tyto společnosti si začaly osvojovat diferenciaci jako laikové, kněží a mniši nebo ženy, vdovy a panny nebo normativní systém s odpovídajícími soudními a dohlížecími orgány. Jejich prostřednictvím se vnucoval vzor křesťanské říše a jejího církevního a císařského práva. Do těchto sociálních a hodnotových systémů se tak začala vkrádat cizí praxe výkonu panovnické moci, která byla od počátku prostoupena církevními principy.

Pozvolné pronikání římských a církevních norem, například trestu smrti nebo tělesných trestů, lze obzvlášť dobře pozorovat právě v oblasti trestního práva. Tady byl půvab nového vědění opravdu bolestně citelný. Vyhlašovaly se zcela neznámé delikty a skutkové podstaty trestných činů. Dříve se v konfliktních případech uplatňovaly strategie, které ideálně vedly k usmíření dotčených skupin, v nejhorším případě ke svépomoci („sporu“) a nekonečné krevní mstě. Institut veřejného trestu existoval – pokud vůbec – nanejvýš při vyžrazení nepřítelům¹.

Takzvaná lidová práva, která vznikala od 6. století, však nově na potlačení konfliktů zaváděla nové sazby, které se měly přijímat jako kompenzace – za useknutou rukou náleželo tolik a tolik peněz, za nos tolik, za život vysoce postaveného muže, za život prostého muže, za plodnou ženu, za dívku a za mnoho jiného byly stanoveny odstupňované kompenzační sazby. Na jejich přijetí se strany konfliktu samozřejmě i nadále musely shodnout, pokud rozhodnutí nepřipadlo třeba státním soudcům.

Jen málokteré protiprávní činy byly ohroženy veřejným trestem. Nepostihoval ani vraždu, ale zato podle biblického vzoru ten nejhorší incest, totiž manželství s nevlastní matkou, která tehdy vzhledem k nízkému věku dožití a mladého věku v době sňatku mohla být stále velmi atraktivní: Taková matka měla být potrestána smrtí². Porušení nedělního klidu vyvolávalo Boží hněv a zasluhovalo peněžitý trest³. Brzy byl trestán i potrat, protože – jak se zdůvodňovalo v právé v tomto ohledu obzvlášť rigidním bavorském právu (VIII, 21) – „také duše poté, co jednou přijala tělo, ale nemohla dospět ke světlu porodu, musí snášet bez svátosti znovuzrození (totiž bez křtu) dlouhý trest a prostřednictvím potratu je předána peklu“. Účinek takových právních norem se přímo nabízí, ačkoli se prosazoval jen velmi postupně. Pod vlivem římských a církevních principů začal mnohasetletý boj proti krevní mstě a výkonu práva na vlastní pěst, bezpráví mělo být pronásledováno veřejně a trestáno státem. Dalších etap bylo dosaženo v době panování Karla Velikého a během rozvoje trestního práva ve 12. století, od té doby se zrychlilo vítězné tažení veřejného trestu, jehož hrozby dodnes prostupují celou společnost.

Akulturační plynule pokračovala a vedla k novým rizikům. Ústupové oblasti římsko-byzantské nadvlády v Itálii například neustále trpěly hrozbou a útoky ze strany Langobardů. Dokonce i císařská města Řím a Ravenna se musela bránit. Řehoř Veliký organizoval odboj a obranu; právě tím přibýlo biskupovi politické vedení ve městě a dukátu (vévodství). Řím skutečně zůstal svobodný. Langobardy, původně ariány, čekala brzká konverze. Katolické křesťanství jim přinesla jejich královna Theodelinda, dáma z bavorského vévodského rodu Agilolfingů. Řehoř Veliký poslal na znamení díky této pomocnici kříž posázený drahokamy, symbol blížící se Boží říše, dodnes dochovaný a známý jako kříž svatého Řehoře. Uvolnění vojenského tlaku, které si papež zřejmě od konverze sliboval, však nemělo dlouhého trvání. Naopak, Langobardi teď o to horlivěji zbrojili k útoku na *urbs*, vládkyni *orbis*. Byli teď přece katolíky.

Národy na severozápadě Evropy, Irové (nebo Skoti, jak je s oblibou nazývali na pevnině) a Anglosasové nebyli Římu nikdy podrobeni. Irové z toho důvodu, že římské flotily nikdy nebrázdily Irské moře, Anglové a Sasové proto, že z neporažené země migrovali (od sklonku 4. a v 5. století) do Británie teprve poté, co se tam římská nadvláda zhroutila. Oba národy přesto podlehly římskému vlivu a záhy o sobě daly vědět jako nositelé latinské kultury. Na zelený ostrov, který byl rozčleněn na četná vzájemně si konkurující malá království, pronikla nejpozději v 5. století křesťanská misie. Bájeslovný věrozvěst svatý Patrik, římský

Obr. 7: Kříž svatého Řehoře. Tento malý kříž z horského křišťálu zdobený zlatem a perlami daroval papež Řehoř Veliký langobardské královně Theodelindě z rodu bavorských Agilolfingů jako poděkování za to, že dosáhla konverze dosud ariánských Langobardů ke katolické víře. Ukřížovaný má na sobě tzv. kolobium (dlouhou tuniku bez rukávu – pozn. překl.) a nevypadá ještě jako mrtvý Kristus. Kříž patří do chrámového pokladu v Monze.

občan z Británie, byl údajně jako chlapec zavlčen do Irska, dokázal uprchnout a na základě vidění se jako biskup k Irům vrátil, aby je pokřtil. Přesnější údaje se nedochovaly. Patrikův život splýnul s misíí druhého misionáře Palladia, který přišel z Galie.

Irská církev se však organizovala – a to bylo rozhodující – naprosto nezávisle na Římu. Vyznačovala se speciální strukturou s kláštery, opaty a klášterními biskupy. Tito biskupové nevedli diecézi, spíše jen vykonávali funkce spojené s vysvěcením a zůstávali podřízeni svému opatovi. Teprve ve 12. století, poté co byl ostrov zásluhou následníků Viléma Dobyvatele včleněn do anglonormanské říše, se Irové podřídili římskému papeži a kontinentálnímu církevnímu uspořádání. Náboženství ale nutilo i tyto Kelty k osvojování antické vzdělanosti. Kultivovali především gramatiku, brzy se skvěli vynikajícími znalostmi latiny, a dokonce i řečtiny. K tomu přistoupilo jako duchovní dědictví svatého Patrika svérázné náboženské cvičení: dobrovolné vyhnanství, bezcílné putování, které

vedlo životní dráhy podobně jako tajuplně propojené ornamentální pletence irského umění tam, kam si to přál Bůh. Takové zbožné putování (*peregrinatio religiosa*) učinilo z Irů v raném středověku věrozvěsty. Tak se vydal na pouť i opat Brendan se svými druhy. Po různých dílčích zastávkách v úrodné zemi překypující ovceci se dostal na ostrůvek, který se zanedlouho dal do pohybu, protože to ve skutečnosti byla velryba, tam dostal pokyn k návratu. Tato legenda se rozšířila rychle a daleko, byla nesmírně oblíbená a učinila svatého Brendana patronem ještě větších mořeplavců a objevitelů 15. a 16. století.

Stejně jako Brendan opustil ostrov i Kolumbán a jeho druhové, našli ve Franské říši pomocníky a založili v západních Vogézách ve spolupráci s místní šlechtou proslulý klášter Luxeuil. Když byli odtud vyhnáni, zamířili dále do horní Itálie, kde jejich působením vznikl klášter Bobbio. I mnichové ze Sankt Gallen se prostřednictvím svatého Havla odvolávali na jednoho z těchto druhů Kolumbána jako na zakladatele svého kláštera. Všechna tato místa se stala středisky písemné kultury, bohatých knižních pokladů a širokého vlivu. Zvláště Bobbio se od raného 7. století projevilo jako centrum irsky ovlivněné kultury na kontinentu. Irové, kteří opustili svou vlast a vydali se na náboženskou pouť, se však dostali i na dvůr Karla Velikého, kde šířili své vědomosti a věroučná poselství. Raná panovnická etika a pareneze vycházela z irských autorů, kteří se sami obraceli na franského krále se svými domluvami.

Anglové a Sasové, kteří jako pohané odešli z jižního Jutska, z dolní části labsko-vezerské oblasti a z Fríska do Británie, se teprve tam setkali s novým náboženstvím. Bohatství jejich pohanských králů dokládá jedinečný hrobový nález u Sutton Hoo (Suffolk): pohřbená loď třpytící se zlatem, nádhernými zbraněmi a drahocenným stříbrným nádobím. Za svou konverzi však vděčili Řehořovi Velikému. Tento papež nakupoval na trhu otroky z ostrova, propouštěl je a vzdělával ke kněžství, aby je – společně s římským mnichem a převorem Augustinem – poslal nazpět do jejich vlasti jako misionáře. Augustin se stal prvním arcibiskupem v Canterbury. Anglosasové si od té doby zachovávali těsný svazek s římskou církví, který se rozpadl až s nástupem reformace. Vedle Canterbury vystoupil do popředí i York jako starší církevní centrum s dějinami sahajícími do doby Římanů. Misie bez osvěty však byla nemyslitelná. Anglosaské kláštery a jejich školy skutečně kultivovaly jedinečnou učenost. V Yorku se Alcuin, budoucí učitel Karla Velikého, dočkal výuky v duchu papeže Řehoře a Bedy Ctihodného. Stal se tak jedním z velkých zprostředkovatelů anglosasko-latinského vzdělání ve Franské říši. Recepce tohoto typu vzdělání položila základ pro intelektuální jednotu západní latinské Evropy, zřejmě to byl nejpůsobivější důsledek opatření onoho velkého papeže. Zvláště *computus*, výpočet času, který měl pro křesťanství zásadní význam kvůli pohyblivému termínu Velikonoc, pronikl z Bedovy školy na kontinent a našel na dvoře franského krále Karla nový domov. Určování letopočtu po Kristově narození se rozšířilo v době Bedových nástupců a zásluhou jeho používání v říši Karlovců – nejprve se zkusmo používal jen někde, ale posléze se rozšířil na celé latinské křesťanstvo.

K formování Evropy přispěl nejen sever, svým dílem přispěl i jih nebo jiho-východ. Od raného 7. století hrozilo z tohoto směru nebezpečí připomínající mohutnou bouři. Jeho vznik spadá do Arábie. Tam žily beduínské kmeny, jejichž prehistorii zahluje temnota nedochovaného tradičního podání, kterou jen občas prosvětlí nějaký nápis. Tyto kmeny zpočátku neměly jednotné politické vedení. Teprve Mohammedovo boží poselství je sjednotilo. Tento prorok vystoupil na světlo historie tajuplně. Neproniknutelná nejistota a rozporuplné ústní tradice skrývají – podobně jako u křesťanské a židovské církve – historii islámu včetně hidžry, vznik Koránu a Prorokova působení. Písemné prameny muslimské kultury se objevují až později, v 9. a 10. století. Mohammedův životopis vznikl jedno století po jeho smrti a v jediné dochované verzi je ještě o jedno století mladší. Kritická filologie a historiografie se ujaly pouze v západní vědě. Prorokovo jméno znamená „Velebený“, latinsky Benedictus – a vypadá to, jako by se jeho skutečný život vypařil, podobně jako to bylo se životem křesťansko-latinského Benedikta – do pozdějšího a ideálního konstruktu. Historické jistoty se sotva dobereme, jistota zůstává vyhrazena víře.

Nové náboženství však propůjčovalo nespoutanou sílu. Významní arabští chalífové a vojevůdci dobyli – podobně jako Alexandr Veliký – od počátku 7. století říši, která se během několika desetiletí rozprostírala od vnitřní Arábie a Mezopotámie až k Indu a do Tangeru a k Ebru i dále. Už brzy se přemístilo její centrum nejprve do Damašku a později, kolem roku 750, k Eufratu do Bagdádu. Křesťané a židé žili pod pŕlměsícem bez fyzické újmy, ačkoliv byli právně znevýhodněni. Jejich náboženství byla trpěna jako knižní náboženství, zároveň však museli platit zvýšené daně. Arabové považovali Abraháma za svého předka a Ježíše Nazaretského, Mariina syna, měli muslimové hned po samotném Mohammedovi za proroka.

Východořímská říše, oslabená válkami s Bulhary a Sásánovci, nedokázala proti této bouři postavit ochrannou hráz. Císař Herakleios (610–641) sice dosáhl proti starým nepřátelům, Peršanům, a proti Avarům významných úspěchů a skutečně zabránil už hrozícímu rozpadu říše. To umožnilo restauraci někdejšího císařského majestátu. Vnitřní reformy přinesly stabilizaci. Byzanc hleděla vstříc novému kulturnímu rozkvětu, který alespoň nepřímou ovlivňoval i Západ. Vítězství nad Peršany se ovšem ukázalo být spíše Pyrrhovým vítězstvím, protože ve skutečnosti povzbudilo nápor muslimů. Útokům chalífy Umara neměl Východní Řím šanci řelit. Sýrie a Egypt byly definitivně ztraceny a krátce poté i Jeruzalém. Zbytek římské Afriky brzy následoval. Podařilo se udržet pouze Antiochii. Kromě toho obranu oslabovalo ostré štěpení křesťanů na ortodoxní, kteří právě panovali v Konstantinopoli, a monofyzity, kteří byli rozšířeni právě v Egyptě, jejich učení uznávalo v Kristovi pouze jedinou božskou přirozenost, ne lidskou a božskou v jedné osobě, jako tak činila ortodoxie. Nábožensky pronásledovaní monofyzité si od agresorů nikoli neprávem slibovali náboženskou svobodu.

Byzanc se stáhla do Malé Asie, Thrákie, Makedonie, Řecka, na Sicílii a do jižní Itálie, ale i přes tvrdé a střídavě úspěšné obranné boje se v průběhu středověku

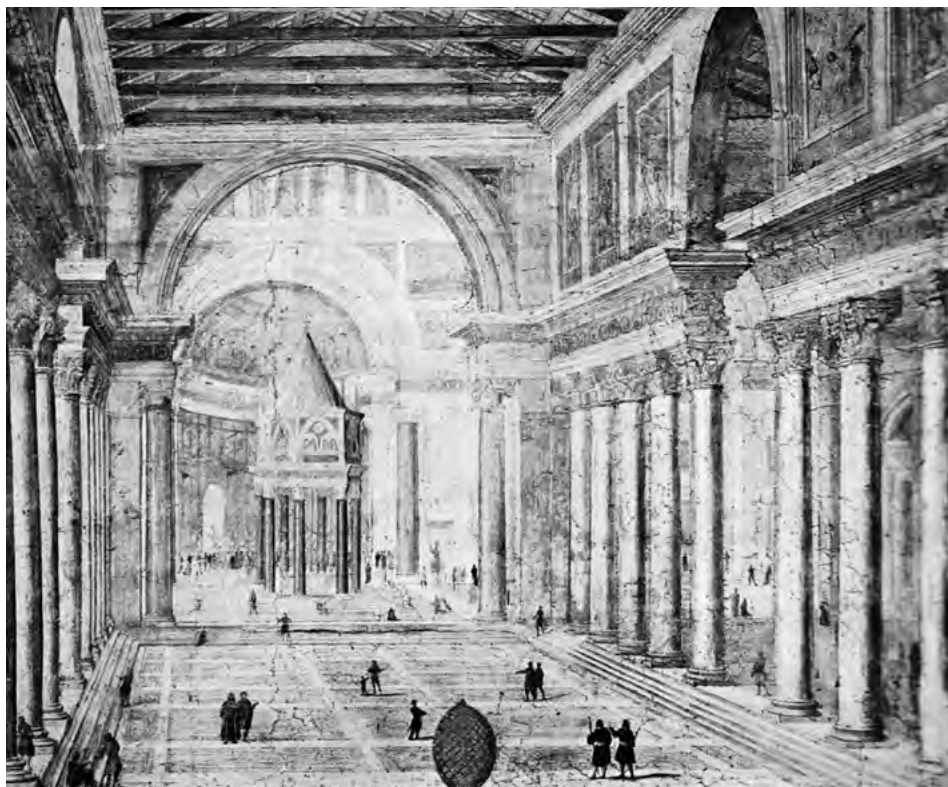
stále zmenšovala, až nakonec sestávala už pouze z města Konstantinopol, které v roce 1453 obsadil velký turecký dobyvatel a sultán Mehmed II. Tato Byzanc, která měla na Západě špatnou pověst jako zpupná, zchytralá a heretická, sloužila – a to je nutné ocenit – celá staletí jako svého druhu ochranný štít pro západní Evropu, která za ním mohla hromadit a rozvíjet své síly, se zánikem Východního Říma byla Evropa odkázána sama na sebe.

Expanzivní síly muslimů nezadrželo ani moře. Nejprve (v roce 711) překročila vojska pod znamením půlměsíce Gibraltarskou úžinu (název je arabský a odvozuje se od berberského dobyvatele: Táríkova skála). Západogótské boje o trůn proniknutí Arabů do Španělska usnadnily – Arabové během dvou let dobyli celou zemi až k Pyrenejím. Jejich vojska se však pořád ještě nezastavila. Bylo obsazeno Toulouse a dobytá jižní Akvitánie, čímž se před arabskými nájezdníky rozprostírala otevřená Galie. Nedlouho poté, totiž od počátku 9. století, muslimové pronikali z Tuniska přes Sicílii do Apulie a Kalábrie. Ostrov se stal nadlouho, až do konce 11. století, arabským. Teprve poté Normani muslimy vyhnali a vytvořili na Sicílii a v jižní Itálii vlastní království s Palermem jako královským sídlem.

Avšak nebyli to až Arabové, kteří narušili jednotu středomořského regionu. Už během panování císaře Justiniána docházelo, jak jsme zmínili, k nevratným zásahům a oddělování vývoje na všech světových stranách. Západní centra se přemístila ze středomořské oblasti na sever, do prostoru Île-de-France a do oblasti mezi Mázou a Rýnem.

Nositeli mezikulturní komunikace v celém Středomoří zůstávali i nadále Židé. To je patrné od 9., a zvláště během 11. století z dokumentů genizy ve staré Káhiře (Fustátu), z dokumentů rituálního depozitáře písemností obsahujících alespoň jednou Boží jméno. Židé z této diaspory tvořili přímo „středomořskou společnost“ (Sh. Goitein) – jedinou, jak snad můžeme dodat. Spojoval je široký obzor a odpovídající obchodní aktivity se vzdálenými zeměmi od Indie přes Aden po Sicílii, Španělsko a Narbonne. Obchodníci působili jako zprostředkovatelé mezi arabským a latinským světem. Ve všech jihoevropských přístavních městech vzkvétaly židovské obce. Výkonné, velkoprostorové lodě a srovnatelně „moderní“ organizace obchodu ulehčovaly dopravu, obchod a uzavírání jednotlivých transakcí. Zboží a vědomosti, ale také literární motivy, rytmy, písně a verše s nimi křižovaly moře. To výrazně podporovalo přenos vědění.

V celé Evropě byl patrný opětovný vzestup obyvatelstva od doby ztrát v důsledku moru. Nejdůležitější oblasti Franské říše mezi Loirou a Rýnem trpěly už v 9. století nedostatkem země k osídlení. Vesnice se rozrůstaly a zemědělské plochy se nejprve půlily, poté čtvrtily – a nakonec už nikoho neužívaly. Začalo rozsáhlé žďáření, následovala výrazná vnitřní kolonizace, nová panovnická centra, nové svobody pro kolonisty. To vše vedlo ke zhuštění osídlení, církevních staveb, cest a silnic a komunikace, což si vynutilo intenzifikaci obchodu a dopravy. Tato celková proměna prostředí znamenala pro současníky i kognitivní výzvu, jelikož se nyní museli vyrovnávat s novými, totiž křesťanský ovlivněnými intelektuálními technikami a novými životními podmínkami.

Obr. 8: Idealizovaný obraz pozdně antické pětilodní baziliky svatého Petra v Římě z raného 17. století pochází od F. Gagliardiho. Připomíná konstantinovskou baziliku, která byla stržena, aby udělala místo dnešní renesanční stavbě. V pozadí je vidět chór s gotickým „confessio“, zbudovaným nad apoštolovým hrobem. V tomto kostele byli korunováni středověcí císaři. Tato freska se nachází v kostele San Martino ai Monti (Řím).

Ve Franské říši přešla vláda od Merovejců ke Karlovcům, jejichž vzestup můžeme sledovat od 7. století. Karlovci si časem dokázali sami pro sebe nárokovat úřad správce paláce, palatina (*Maior domus*), nejdůležitější úřední post u merovejského královského dvora, jehož nositel na sebe strhl významné mocenské pravomoci. Karlovci se přitom opírali o šlechtu své austrasijské vlasti, která svého času nesmírně profitovala z jejich vzestupu a rozšířila svůj majetek i se svými zájmy po celé říši. O vedoucí pozici uvnitř vlastního rodu se však opakovaně vedly spory i boje.

Karel Martel, dědeček Karla Velikého, dokázal konečně i proti silnému odporu ve vlastní rodině nárokovat moc pro sebe. Jako vládnoucí majordomus ji využil k válečné expanzi do Akvitánie, země jižně od Loiry, a do Provence. Merovejské království sice zůstalo zachováno, ale vlastními silami už nedokázalo nic pořádit. Naopak, Karel byl už uctíván jako král, aniž by jím byl, titul *subregulus* mu přiznal papež Řehoř III. Avšak osvědčit se proti Saracénům, to byl úkol, který

ho teprve čekal. Alláhova vojska pronikla až do Toulouse a začala přičleňovat celou Akvitánii nebo jiné části země k arabskému světu. Mezi Tours a Poitiers došlo k rozhodující bitvě (732). Karel zaútočil na nepřátele odvážně, jako mocný válečník zvaný „Neporažený“ zabil jejich vojevůdce emíra Abd ar-Rahmána a s Kristovou pomocí je porazil. „Tak triumfoval jako vítěz nad nepřáteli“, jásali karlovští historikové⁴. Saraceni se už nikdy nevrátili jako dobyvatelé do těchto severních oblastí, tak vzdálených arabsko-africkému životnímu prostoru. „Evropané“ (*Europenses*) Izmaelovy syny odrazili, zaznamenal jeden španělský autor.

Význam této bitvy byl však historiky přeháněn a přeceňován kvůli zdůraznění jiných legitimizačních bojů o nástupnictví. Pro Karla šlo o jednu bitvu z mnoha, pro Araby Galie ležela daleko od vlastního mocenského centra. Přesto však sláva vítězství pronikla až k Tibeře. Papež Řehoř III., který čelil stále silnějšímu tlaku ze strany Langobardů, poslal Frankům klíč k hrobu svatého Petra, tedy drahoucennou relikvii, která však měla sloužit jako výmluvné gesto a prosba o pomoc. Karel, který byl s Langobardy ve spojení, ji však odmítl (739). Teprve jeho syn Pipin a jeho pravnuke těmto prosbám vyhověli.

Po Řehořovi Velikém se na apoštolském trůně během následujícího století postupně vystřídali Řehoř II. a Řehoř III. Museli se vypořádat s basileem, tedy s byzantským monarchou v Konstantinopoli, svým světským pánem, který na Itálii a Sicílii uvalil novou daň, dále se vzpurnými římskými biskupy, kterým odmítl příjmy ze sicilských patrimonií, a nakonec tyto příjmy sám zabavil. Tento spor začal uvolňovat vazby Západního Říma na Východní Řím a napomohl oddělení papeže (duchovní moci) od císaře (světské moci). Pro duchovní kulturu Západu bylo ještě významnější opětovné setkání s *Dialogy* Řehoře Velikého, našly si nové čtenářstvo. Nyní však, století po svém vzniku, byl jejich obsah pojmán opravdu doslovně. Svatý Benedikt a jeho sestra, svatá Scholastika, slavili své vzkříšení zvláště na periferii (v Římě zpočátku ne). Tajná snaha franských mnichů a jeptišek dosáhnout jedinečného relikviářového pokladu vedla už dříve podivuhodným způsobem k tomu, že byl nalezen hrob obou světců a jejich ostatky byly přeneseny do Fleury (u Orléansu) a Le Mans. Konečně počátkem 8. století nastal čas přikročit k založení kláštera v samotném Montecassinu. Skupinka římských mnichů pod vedením Langobarda Petronaxe z Brescie se tohoto úkolu ujala na naléhání papeže Řehoře II. a s podporou langobardského vévody Gisulfa z Beneventa. Tím začalo úspěšné tažení Benedikta z Nursie a jeho koncepce mnišství evropskými duchovními dějinami. Nejstarší syn Karla Martela, Karloman, se do Montecassina později údajně uchýlil jako mnich. Klášter postupně vzkvétal až do podoby duchovního centra západní Evropy.

Také ve franském prostředí se začaly rýsovat zásadní změny. Majordomovy války vyšly zemi velmi draze. Aby je Karel mohl financovat, nelítostnou rukou zabavoval církevní majetek, přisvojoval si celé kláštery s jejich výnosnými pozemky. Tyto zisky každopádně posílily úřad majordoma a posléze královskou moc Karlovců. Bezprávi tak bylo svým způsobem požehnáno, ale přesto bylo zapotřebí reforem. Karel je prováděl stejně jako jeho otec Pipin II. za pomoci

anglosaských mnichů, kteří měli působit především na východě říše. Zvláště Winfried, svého času opat kláštera v Nurslingu (u Winchesteru), se zpočátku těšil jeho důvěře i důvěře Karlových synů. Chtěl se však ujistit, že papež souhlasí s jeho konáním, a tak pospíchal do Říma, kde získal nezbytná oprávnění, jméno Bonifác (Bonifatius) a pallium, insignii arcibiskupské hodnosti, kterou mohl propůjčit pouze papež. K Frankům se tak vrátil jako „vyslanec svatého Petra“. Jeho zásluhou se franská církev spojila podle anglosaské tradice úžeji a rozhodněji s Římem než kdykoliv dříve.

V Austrasii Bonifác, který nakonec obdržel biskupské sídlo v Mohuči, nebyl příliš úspěšný. Vzkvétal pouze klášter ve Fuldě, o jehož založení se zasloužil, plánované upevňování základů biskupství však ztroskotalo. O to úspěšněji Bonifác působil v Bavorsku, kde využíval nejen pomoci majordomů, ale především podpory vévody Odila. Panovaly zde však ošklivé zlořády, které vyžadovaly rozsáhlou reformu. Působil zde kněz, který křtil „ve jménu vlasti, dcery a svatého Ducha“ (*in nomine patria et filia et spiritus sancti*), a jakýsi Ir jménem Virgil, který sváděl lid „perverzním a falešným učením“. Tvrdil totiž, „že ještě existuje jiný svět a jiní lidé v podzemí a na Slunci a Měsíci“ a intrigoval před vévodou proti Bonifácovi⁵. Virgil měl zřejmě určitou představu o Zemi jako kouli. Nápravu zjednálo budování stálých biskupství, konkrétně v Řeznu, Salcburku, Freisingu a Pasově, jejichž nejvyšší pastýři se nadále starali o zachovávání církevních zásad ve vévodství.

Nepříznivě to vypadalo i u Franků; také pro ně byly reformy naprostou nezbytností. První synod, tzv. *Concilium Germanicum*, se na Karlomanův pokyn sešel v roce 742. Měl „obnovit Boží zákon a církevní řád, které se ocitly v rozkladu“. Usnesení synodu ozřejmily panující zlořády a jasně doložily naléhavou potřebu misie a reformy. Nadále se měly každoročně scházet synody, jak to předepisovalo staré církevní právo, které už upadlo v zapomnění, aby dohlížely nad věřícími a dodržováním věroučných zásad. Kněží měli poslouchat své biskupy a pravidelně skládat účty o svém působení. Falešní kněží, cizoložníci a obscenní diakoni a klerikové měli být sesazeni a donuceni k pokání. Jeptiška udržující milenecký vztah byla ostříhána dohola, kněz, který se dopouštěl téhož, byl do krve zpráskán a dva roky strávil v žaláři při chlebě a vodě, někdy byl potrestán ještě tvrději. Služebníci Boží nesměli nosit zbraně, účastnit se bojů a táhnout do války. Byl jim zakázán obecně milovaný lov se psy, jestřáby nebo sokoly, byť to byl zákaz, který se musel později často opakovat. Biskup a hrabě měli společně postupovat proti pohanským obyčejům⁶. Církev tak sloužila i k upevňování světské nadvlády.

Lid musel změnit svůj způsob myšlení. Dosud sloužil, i když potají, krvavé zádušní oběti, prováděl kouzla a vykládal jejich pomocí osud, věřil v sílu amuletů, věštců a věštkyň, hledal svou spásu v zaříkávání a holdoval pověrám, jak se nyní označovala stará kultovní praxe. To vše bylo zakázáno a pronásledováno. Důvěrně známé formy života byly najednou zapovězeny a magický svět ztratil své kouzlo. Nové náboženství vyžadovalo osvětu ve všech sférách. Reformátoři tak uváděli do chodu interkulturní učební procesy a vývoj, který se nezastavil

po dlouhá staletí a nezaváhal ani před vlastními náboženskými základy. Víra a věda se znovu střetly a posílily rozpoutaný konflikt, který nešetřil ani církev, ani království, ani sociální řád nebo obraz člověka. Austrasijská šlechta se také nikdy nedokázala smířit s neúprosně přísným reformátorem, kterým byl Bonifác, jeho postavení nakonec zatížily i rozpory s Pipinem, který byl právě (751) zvolen králem. Aby Anglosas unikl tomuto tlaku, vypravil se na misijní cestu k Frísům, kde, jen co se tam dostal, našel svou mučednickou smrt. Svatý muž byl uložen do svého nadačního kláštera ve Fuldě, na jeho památku a v jeho duchu se tam dnes schází německá biskupská konference.

Vzestup Karlovců do královského stavu byl spojen s krvavými boji v rámci této rodiny. Byly to bratrovražedné boje. Karel, který po celý život bažil po samovládě, nadarmo rozdělil – podobně jako merovejští králové – říši mezi své tři syny Karlomana, Pipina a Grifa. Nejprve byl ze hry vyřazen ten nejmladší, poté se musel Karloman uchýlit jako mnich do Montecassina, a když se znovu odvážil ukázat ve Franské říši, aby vystoupil proti svému bratrovi, zemřel nenadálou smrtí (753). Jak skutečně proběhlo sesazení Merovejců z trůnu (751) a jak se podařilo získat souhlas Franků s Pipinovým královským důstojenstvím, přešli kronikáři mlčením. Podrobné dobové výklady, dokonce i výklady poražené strany, zcela chybějí. Historii psali pouze vítězové, a to zpětně, a důkladně přitom manipulovali s fakty. Můžeme pochybovat o tom, že poslední akt proběhl naprosto klidně a mírumilovně, možná v něm svou roli nějak sehrály konflikty uvnitř rodiny.

Při pozdějším ohlédnutí poukazoval například Karlův životopisec Einhard na nekrálovskou chudobu a naprostou nemohoucnost posledního Merovejce. Spokojen s vyčpělým královským jménem seděl s dlouhými vlasy a rozježeným vousem na trůnu, přijímal vyslance a častoval je předem připravenými odpověďmi, projížděl zemí jako prostý rolník ve volském povozu a nikoli – jak bylo třeba okamžitě dodat – jak se sluší a patří na krále, na ušlechtilém oři a v čele vojska. Avšak co opravdu věděl životopisec Karla Velikého, který po peru sáhl teprve téměř sto let po těchto událostech? A co směl vůbec napsat?

Pochybnosti vzbuzuje také vyprávění o legitimitě, které zprostředkovávají „říšské anály“. Podle nich se Pipin dotázal papeže Zachariáše, kdo má být králem – ten, kdo má moc, nebo ten, kdo je pouze nositelem toho jména? Takový dotaz předpokládá vzdělávací reformu pozdního 8. století a obeznámení s aristotelským učením o predikabilích – jde totiž o diferenciaci pojmu a předmětu, *nomen* a *res*, královského jména a královské moci. Takový dotaz a výklad je tedy anachronistický, sloužil dodatečnému opodstatnění neobhajitelného. Nebyl to výsledek, nýbrž příčina úspěchu. Dalekosáhlé důsledky tohoto argumentu pro vztah papežství a obnoveného císařství se dostavily ve vrcholném středověku. Pozdější právníci totiž z výkladu karolinských letopisců vydedukovali právo papeže sesazovat z funkce – právo, které zřejmě poprvé použil Řehoř VII., poté však určitě Inocenc IV. V roce 1245 proti císaři Fridrichovi II.

O tom však Pipin zatím samozřejmě neměl sebemenší tušení. Pipinovy úspěchy poskytly legitimitu jeho vládě stejně dobře jako jeho nové královské důsto-

jenství. Celá Galie zůstala spojená, Alemanie a Bavorsko byly opět pevněji začleněny pod franskou nadvládu. V Římě velmi pozorně sledovali tento převratný vývoj a uznali ho.

Roku 751 langobardský král Aistulf dobyl Ravennu, sídlo císařského exarchy, od Římanů a papeže vyžadoval tribut jakožto od svých poddaných, chystal se podrobit Řím a už se zmocnil osad v tzv. „římském dukátu“ (území kolem Říma pod faktickou nadvládou papeže – pozn. překl.). Papež Štěpán II. se osobně vypravil přes Alpy (753/4), aby požádal o pomoc. Na rozdíl od svého otce jej Pipin vyslyšel. Tato papežova cesta se později ukázala jako první opatrný krok papežské emancipace z byzantsko-císařské nadvlády k nezávislosti.

Nový franský král přijal následníka svatého Petra podle pečlivě připraveného rituálu. Opat Fulrad ze St. Denis a vévoda Rothad jej očekávali už na hranici, posledních sto mil do falce Ponthion (v údolí Marny) jej provázel nejstarší králův syn Karel. Tam papeže osobně uvítal král a prokázal mu úctu tím, že sám sesedl a pěšky vedl papežova koně za uzdu. Tím prokázal odpovídající respekt nejen dědici svatého Petra. Zároveň tím svým franským velmožům, kteří projevovali sklon k odmítnutí papežovy žádosti, ukázal své výjimečné dominantní postavení a pokoru, kterou je třeba projevit duchovní autoritě váženého hosta.

Získat franské velmože pro válku proti Langobardům opravdu nebylo lehké, zvláště když ji odmítala i Pipinova vlivná manželka Bertrada. Teprve na opětovném říšském sněmu v Quierzy zaznamenali král a papež úspěch a uzavřeli spojenectví. Zanedlouho Štěpán – vlastně nikoli on, nýbrž v právně mystické identitě dědice se samotným zůstavitelem, tedy samotným svatým Petrem, klíčníkem nebeské brány – pomazal v St. Denis Pipina a oba jeho syny Karla a Karlomana na krále.

Obdiv k pozemskému zástupci Hospodina, strážci brány od ráje, u Franků hluboce zakořenila. Štěpán tehdy zřejmě zároveň propůjčil všem třem Karlovcům, novému králi a jeho synům, něco, co vlastně ve skutečnosti propůjčit nemohl – titul *Patricius Romanorum*, který mohl udělit pouze císař⁷. Bylo to gesto, které Franky zavazovalo k ochraně Říma, gesto, jehož symbolický obsah byl zřetelný, zatímco právní obsah zůstal zastřený. Pipin z této události vytěžil neocenitelný zisk. Jeho království trpící poskvrnou uzurpace získalo nezpochybnitelné uznání a požehnání nebes a mocného apoštolského knížete. Kronikáři si spospíšili, aby pomazání spojili se souhlasem papeže s pádem Merovejců i se samotným povýšením na krále, které proběhlo již o tři roky dříve, dnes už nemůžeme říct, co z toho odpovídalo skutečnosti⁸.

Pomazaný panovník překročil s vojenskou silou Alpy. S pomocí svatého Petra Frankové šťastně zahnali Langobardy na útěk a donutili poraženého krále Aistulfa vydat *iusticia b. Petri*, pravděpodobně nejen papežská patrimonía, ale i *res publica*, tedy říši, odcizené oblasti, které však nebyly přesně popsány⁹. Pipin je darovací listinou restituoval apoštolskému knížeti, nakonec se však jen spokojil s Langobardovou přísahou a vrátil se zase horskými průsmyky domů. Aistulf přísahu mezitím porušil, ohrožoval papeže a opět se chystal dobýt Řím. Do Franské

říše znovu proniklo volání o pomoc. Sám svatý Petr sáhl po peru a psal královi a všemu franskému lidu: „Já, apoštol Petr, ... který vás přijal za syny, ... který si vás, Franky, vyvolil mezi všemi národy, ... naléhám a nabádám vás, ... ochraňte můj lid, ... braňte Řím ... a Římany, své bratry, před hanebnými Langobardy! ... Přijďte, přijďte, při živém a pravém Bohu, zapřísahám vás, přijďte a pomozte, než pramen života, ze kterého pijete a budete znovuzrozeni, vyschne, než uhasne poslední jiskra jasného plamene, který vás osvěcuje, než vaše duchovní matka, Boží svatá církev, ... bude zhanobena“¹⁰.

Údernost této řeči Franky přemohla. Kdo by jí dokázal odporovat! Pipin znovu vytáhl s armádou přes Alpy a Aistulfa opět porazil (756). Poražený panovník musel pod franskou kontrolou předat apoštolskému knížeti všechna dobytá území, vydat třetinu královského pokladu a zaplatit Frankům roční tribut. Pouze království Langobardů zůstalo podle všeho zachováno, i když bylo oslabeno. Fulrad ze St. Denis se jménem franského krále demonstrativně vzdal klíčů od bran Ravenny a dalších lokalit ve prospěch apoštolského knížete, a tak symbolicky provedl předání bývalého exarchátu do rukou papežství¹¹. Pipin si očividně nepřál obnovení řecko-byzantské moci v Itálii ani oživení exarchátu, byzantského římského dukátu, ani návrat císaře. Donutil také Aistulfova následníka Desideria, aby apoštolskému knížeti Petrovi „restituoval“ dřívější říšské oblasti¹². V tomto smyslu ujistil písemně papeže Štěpána už v Quierzy. Pipin tak „daroval“ římské církvi přilehlá území kolem Říma (dukát), exarchát, Emilii a vévodství Pentapolis a úzký pás země spojující oba regiony a několik jmenovitě uvedených oblastí na západě střední Itálie. Vlastní dobytelské choutky v Itálii tento Karlovec neprojevil. Pipinův syn Karel jej později ve všem následoval, jen v tomto ohledu nikoliv. Ohledně onoho darování se každopádně nezachovala žádná listina, ani Karlova, ani jeho otce.

Přesto se nezapomnělo na to, co bylo odpřísáhnuto. Pipinův „dar“ skutečně položil základ pro církevní stát až do 19. století. Zprostředkovaně se přes něj a pozdější smlouvy (*pacta*) franských králů a císařů s papeži – nejstarší dochovaná smlouva byla uzavřena s Ludvíkem Pobožným v roce 817, poslední obnovení zajistil Jindřich II. roku 1020 – odvozovaly všechny rekuperační plány, nároky a úspěchy apoštolské stolice od vrcholného středověku.

Nebylo přitom zapotřebí vymyšlené „Konstantinovy donace“. Tento neblaze proslulý, pozdním středověkem a reformací tu vychvalovaný, jindy zase zatracovaný elaborát, který je ještě pro moderní vědu oříškem, nehrál – oproti obecně rozšířenému mínění – pro Pipina a jeho syny sebemenší roli. Patří až do 9. století a do úplně jiného kontextu¹³. První Karlovec na franském trůnu však zřejmě uskutečnil to, oč se snažil Řehoř Veliký a čemu ve svém *Životě svatého Benedikta* věnoval hlavní kapitolu: bylo to trvalé odražení Langobardů. Svazek Franků s papežstvím znamenal – alespoň při pohledu z Evropy – obrat ve světových dějinách. Zahájil dlouhou a intenzivní spolupráci apoštolského stolce s Franky a později s francouzskými králi. Z tohoto spojení v neposlední řadě profitoval i vývoj církevního kultu. „Monodický“ zpěv, který byl kultivován

v Římě a zdůrazňoval jednohlasnost a jasnost melodie, poskytoval každému tónu jeho vlastní váhu a jeho název, vyskytující se už v karolinské době a připomínající Řehoře Velikého, nyní vstoupil i do franských kostelů. Biskup Chrodegang z Met zvláště pro ten účel posílal pěvce na papežskou Schola cantorum, aby tam studovali jednohlasý zpěv. Z Met se rozšířil po celé říši Karla Velikého.

Skutečného míru se ponížením Langobardů a triumfem svatého Petra nepodařilo dosáhnout. Situace se změnila, když volba nového papeže vyvolala v Římě stranické boje. Desiderius se vzdal zpočátku nastoupené politiky, rezignoval na své nároky, a usiloval dokonce o spojenectví s císařem (basileem) v Konstantinopoli proti Frankům a papeži. To vedlo k prvním úspěchům. Zdálo se, že se dějiny opakují, avšak Pipin musel tentokrát setrvat ve Franské říši. Nový papež, Štěpánův bratr Pavel, se musel s Langobardem dohodnout. Desiderius byl dokonce vpuštěn do Říma k modlitbě.

Pipin mezitím zemřel. Jeho synové Karel a Karloman si rozdělili říši a vzájemně si nedůvěřovali. Mezi Karlovými Franky uspěla politika, která byla vůči Langobardům spíše přátelsky nakloněná. Tento král se dokonce oženil – k velké nelibosti papeže, nyní Štěpána III. – s Desideriovou dcerou. Neměl přece, jak napsal tento následník svatého Petra, ušlechtilost svého rodu „poskvřnit potomky z věrolomného, ošklivě páchnoucího langobardského národa“¹⁴. Svůj skutečný pohled na věc Karel však ukázal poté, co se po smrti svého bratra rozhodl, že bude s Desideriem skutečně bojovat. V tu chvíli už žádného langobardského tchána nepotřeboval. Rozvod s královskou dcerou se pak rovnal vyhlášení války a jak se ukázalo, stál na počátku nových, dlouhá staletí přetrvávajících bojů v Itálii, v říších severně od Alp i v celé Evropě.

3. KAPITOLA

KAREL VELIKÝ A PRVNÍ RENOVATIO IMPERII ROMANORUM

Počátek Karlovy vlády zastínily konflikty s jeho bratrem, které pouze Karlomanova brzká smrt nenechala přerůst v otevřenou válku. Přeživší přesto hrál známou smrtící mocenskou hru, kterou v podobné situaci nesmírně virtuózně hráli i Karlovi předchůdci. Vdova po Karlomanovi v ponuré předtuše, co čeká ji a její syny, uprchla na dvůr langobardského krále Desideria do Pavie – nadarmo. Všichni, královna a její synové, Karlovi synovci, beze stopy zmizeli z historické scény, jen co Frank dobyl Pavii a říši Langobardů (774). Karel Veliký vládl tvrdou rukou, neušetřil ani nejbližší rodinu. Obětoval dokonce svého nejstaršího syna s neskromným královským jménem Pipin a hrbem, který významně snižoval jeho způsobilost ke královskému úřadu. Po dlouholetém plánování, rozbrojích a bojích ho vykázal do kláštera v Prümü, když se syn odmítal podřídit jeho přáním, Pipinovy pomocníky rovnou předal katovi. Jako král vedl třicet let válku, teprve jako císař se intenzivně věnoval mírovému uspořádání.

Karel převzal základy moci a organizace říše od svého otce. Království v raném a vrcholném středověku se prezentovalo bohatstvím demonstrativně vystavovaným na odiv (jak bylo exemplárně patrné na Childerichově hrobu), leskem zlata a panovnickými znaky, trůnem nebo korunou, a vyjadřovalo se symbolickými gesty a rituály. Opulentní, náročná hostina (*convivium*) byla v daném ohledu stejně nezbytná a prováděla se po dlouhá staletí až dodnes, stejně jako „teror“ (strach, zastrasování) ze strany panovníka, když třeba sám kopím skolil kance, jak ukazují okázalé liturgické „chvály panovníka“, které jsou doloženy od karolinské doby a které napodoboval ještě Mussolini. Nebo jako „mírnost“, kterou vítěz projevoval vůči poraženým a podřízeným. Pro reálnou moc panovníka bylo třeba nakonec docenit i jeho „přátele a příbuzné“. Královna a královna matka získávaly jejím prostřednictvím vliv a politickou váhu. V takových znacích, gestech a personálních konstelacích se projevil jazyk, který se vyznačoval speciální sémantikou a – jako každý jazyk – podléhal v průběhu středověku proměně. Setrval v situačním myšlení

Obr. 9: Stříbrný denár s antikizujícím dokonalým zobrazením Karla Velikého (KAROLUS IMP AVGVSTVS). Vidíme císaře v antickém imperátorském plášti a s vavřínovým věncem. Tento exponát se dnes nachází v Cabinet des Médailles (Kabinet medailí) v Paříži.

a málo abstrahoval; porozumět mu je dnes pro nás obtížné. To, co v současnosti důvěrně známe, například kategorie nebo způsob uvažování v rámci schématu příčina a důsledek, tedy formálně logické operace, ještě chybělo. „Zastrašení“ bylo účinnější než argument, příbuzenský vztah závažnější než logika. Teprve v průběhu vrcholného středověku se to změnilo. Přesto ani v karolinské době, a zvláště za Karla Velikého institucionální momenty úplně nechyběly.

Koncentrovaly se na královském dvoře, který tvořil personální, hospodářské, a především duchovní centrum říše, institucionální střed veškeré královské vlády – v žádném případě tedy nešlo jenom o komplex staveb a zařízení. Zásadní pozici tady samozřejmě měl král jako pán domu, královna tady však také získala speciální pole působnosti a podílela se na správě královského majetku. Dvůr se stejně jako panovník přemísťoval z jednoho místa na druhé, ačkoli v Île-de-France, v oblasti mezi Mázou a Rýnem a mezi Rýnem a Mohanem se vytvořily nejdůležitější regiony. Cáchy v pozdní době Karlovy vlády začaly nabývat charakteru stálé rezidence. Karlovci upřednostňovali, na rozdíl od svých merovejských předchůdců, kteří převážně vládli z měst, jako místa pobytu venkovská a lovecká sídla. Ten, kdo prodléval na dvoře, podléhal moci krále jako domácího pána. Karel systematicky reorganizoval uspořádání hrabství, podmínky vazalství a lenní právo – to vše zároveň představovalo vynikající institucionální „exportní zboží“ Franské říše, které se vyskytovalo pouze v rámci jejích hranic a tam, kam se franské formy vlády dostaly zásluhou dobytelské aktivity, jako například do Itálie, Katalánska nebo – zásluhou Viléma, francouzského trůnního vazala a normandského vévody – do Anglie. Dobytá území navíc musela přestát silný personální přesun Franků, Bavorů a Alemanů, s jejichž pomocí král v cizí zemi vládl.

Hrabě vládl ve vymezené oblasti jako stálý zástupce krále. Panoval s královskou pravomocí, byl odpovědný za zachování míru, soud a vojenskou pohotovost ve svém hrabství. Vazalství zahrnovalo veškerou šlechtu, s jejíž pomocí král panoval, léna se stala dědičnými až od sklonku 9. století. Majetek některých pánů a zvláště biskupů a klášterů podléhal imunitě. Tím byli svým základním jměním a povinností plnění bezprostředně podřízeni králi. Na kontrolu Karel posílal do jednotlivých regionů *missi*, po jednom duchovním a světském zvláštním vyslanci. Racionalismus této vlády tak zaznamenal značný pokrok, ačkoli všechno se nedalo prosadit nebo uchovat natrvalo.

Říše nepředstavovala stát. Nevystupovala vůči současníkům jako subjekt, nebo dokonce jako fiktivní, mystická „osoba“ s vlastními „orgány“, byla závislá na králi. Neměla definované, nezadatelné kompetence, a tím zaručenou akceschopnost, nebyla samostatným právním subjektem. Říše představovala královskou moc a královskou vládu – a ta se musela neustále znovu osvědčovat. Za říši se považoval hmotný majetek krále, královské pozemkové vlastnictví, oblast, ve které král mohl nebo měl uplatňovat svou moc. Byla to skupina osob orientovaná na krále a vyžadovala příslušnost šlechty právě k tomuto panovníkovi. Právní instituty „dědice“ a „dědictví“ přetrvávaly dobu života jednoho člověka. Teprve

od vrcholného středověku se to mělo změnit. Myšlenka institucionalizace úřadu se ještě nezrodila, ačkoli výrazy „úřad“ a „ministerstvo“ už existovaly. Avšak to, co označovaly, se pohybovalo v prostřední (původně dokonce nesvobodného) služebnictví. Platilo to také pro samotného krále. On totiž byl *minister Dei*, sluha Boží, nikoli třeba sluha („ministr“) státu.

Vládní systém ovšem proto nebyl zcela oproštěn od jakékoli instituce. Královský dvůr, vrchnostenský řád, vazalita a lenní právo, soudy, hrabství a leccos dalšího, také mnohotvárnost kostelů, klášterů a biskupství vytvářela bohatou síť institucí. V povědomí epochy však tato síť nevystupovala ani sama o sobě, ani vcelku jako samostatná veličina. Pro něco takového chyběl jednotný koncept, výstižná metafora, výkladové schéma, které by postihovalo část a celek a dovoľovalo by je diferencovat a z části systematicky vzájemně přiřazovat. Bez něčeho takového se nedá rozpoznat žádná jednota. Nedostávalo se také abstraktního vzorce, který by odděloval soukromé a veřejné. Tento nedostatek se projevil jako ruce svazující a veškeré počínání zatěžující problém. Ten se dařilo řešit až v průběhu středověku – krok za krokem, okamžik za okamžikem – pod tlakem rozvíjejícího se operativně-logického myšlení a vznikající právní vědy. Podobně ani šlechtu, o kterou se Karlovci opírali, nespojovaly s králem ani tak rozkazy a poslušnost jako spíše konsensus a reciprocita a „výměna darů a výkonů“. To v konkrétních případech neznamenal, že se šlechta nemusela krále obávat. Jakýkoliv pád panovníka však vyžadoval předchozí společenský vzestup jiných královských pomocníků.

Materiální prostředky zajišťoval královský poklad a panství integrovaná do královského rodu. Řemeslná výroba se převážně přemístila do protourbánních středisek kolem královských dvorů a klášterů. Zamořský obchod, trhy a peníze nechyběly, nehrály však – pokud to lze rozpoznat – výraznou ekonomickou roli. Jejich hodina udeřila až v době, kdy přírůstek obyvatelstva zahájil strukturální posuny a přinesl s sebou obsáhlejší směnu zboží. Karel se opakovanými vyhláškami staral o měrný systém a peněžnictví. Zásadní mincovní reforma, jejíž důsledky působily po celý středověk, vděčí za svůj vznik plánovací genialitě tohoto krále. Karel pozorně kontroloval výkonnost a organizaci královských a církevních panství. Požadoval – to byl naprosto nový prvek v hospodářském uspořádání – písemnou inventarizaci selských usedlostí a jejich výbavy a pravidelné zprávy a sám se staral například i o chov slepic na vlastních hospodářských statcích. Jejich správa patřila do působnosti především královně jakožto paní domu. V současnosti už nelze ověřit, v jakém rozsahu tato působnost byla ve skutečnosti prováděna a co král nebo královna požadovali. Racionalismus systematické organizace se však s jasnými cíli projevoval i zde.

Panství byla zásadně, i když nikoli vždy stejným způsobem, rozdělena na panskou půdu, kterou obdělával samotný pán, a na pozemky ve „svobodných“ a „nevolnických“ lánech. Ty obhospodařovali příslušní dvorští zaměstnanci za služební závazek. Svobodné lány odváděly pouze nutné dávky, ty byly pro lány v nesvobodné držbě sice menší, držitelé těchto statků však museli pánovi

poskytovat další pravidelné služby a „robotovat“, například tři dny v týdnu obdělávat pole nebo sklízet úrodu. Nelze od tohoto systému však očekávat schematickou jednotu. Karel se organizaci podle „lánů“ zřejmě snažil zavést všude. Došlo k tomu však nejspíš jen tam, kde se královská moc skutečně dokázala prosadit, zvláště na královských nebo klášterních pozemkových držbách. Uspořádání půdy vhodné k obdělávání také mohlo v případě potřeby přesahovat místní roztržitost pozemkové držby. Záhy se objevují důležité vynálezy jako chomout, který umožnil zapřáhnout koně, a tím dovolil efektivnější transport zboží, nebo použití těžkého pluhu, kterým dokázala pohnout jen volská spřežení s více taženými zvířaty, což předpokládalo organizaci na úrovni širšího společenství, nebo dokonce celého panství. Bylo potřeba reagovat i na stížnosti menších a chudších svobodných majitelů zemědělských usedlostí a zajistit jim ochranu a podporu. To však bylo jen nepatrné zpomalení šíření nejnovějších poznatků.

Přesto Karel panoval neklidné společnosti, žádné pozdní rozvinuté kultuře, hranic růstu se nebylo třeba nikde obávat. Obyvatelstvo se však množilo, a i přes pravidelné hladomory a nemoci dokázalo až do 13. a 14. století expandovat zásluhou vládou řízené vnitřní kolonizace, rozšiřováním a reorganizací pozemkových držeb a lepším právním postavením podstatných částí samostatně hospodařícího rolnictva. Teprve poté otrásla evropskou společností agrární krize.

I církev byla ve stále větší míře začleňována do Karlova panovnického systému. Tak to vyžadovala potřeba spásy křesťanů s ohledem na blížící se poslední soud. Nejnaléhavější králova starost platila modlitbě, liturgii, církevnímu právu a organizaci církve. Správná, bezchybná modlitba představovala naléhavý příkaz okamžiku. Jak jinak by měl Bůh prosby vyslyšet a prokázat své milosrdenství? Král napomínal mnichy z Fuldy a jiných církevních společenství, když slyšel jejich nedostatečnou latinu. Okamžitě požadoval nápravu, což se stalo podnětem k zásadní a rozsáhlé vzdělávací reformě, která výrazně přesáhla liturgické potřeby.

Především bylo nutné porozumět spisům církevních otců, hlavně svatého Augustina. Samotný Karel šel osobním příkladem. *Civitas Dei* biskupa z Hippo Regia (dnes Annaba, pozn. překl.) údajně byla jeho oblíbenou četbou. Nezapomněl však ani na jeho *Vyznání* (*Confessiones*). Vliv obou děl na evropskou kulturu je nevyčísitelný. První poukazovalo na řád lidské společnosti, na „mír“ a „spravedlnost“, na dualismus „společenství Boha“ a „společenství ďábla“, na příběh o spasení a na konec světa. Druhé dílo však upíralo pohled bezprostředně na člověka, na jeho podstatu a Já. „Ty však, Pane, jsi mě obrátil... ke mně samotnému, vyvedl jsi mě zpoza mých zad, kde jsem se schovával“ (8,16)¹. Na toto sebepozorování a tematizování „Já“, jako by to bylo vyznání z hříchů nebo zpráva o životě, na toto osvobození „Já“ v důsledku předstoupení před vyšší princip západní Evropa dodnes nezapomněla. I Petrarca, průkopník renesance a humanismu, vytáhl z kapsy Augustinovo dílo *Confessiones*, když stanul na vrcholu Mont Ventoux a objevil nový pohled na svět a lidi.

Reformní snahy Karla Velikého byly v neposlední řadě zaměřeny na praxi. Král si od papeže Hadriána I. vyžádal sakramentář, aby zajistil liturgickou

Obr. 10: Cáchy, katedrála, stavba a trůn Karla Velikého.

jednotu s římskou církví. Už jeho otec usiloval o takové spojení s Římem, a proto v Metách nechal prostřednictvím biskupa Chrodeganga vyučovat římský chrámový zpěv (chorál). Rukopis zaslaný Karlovi samozřejmě nebyl kompletní a jeho obsah se stejně málo všeobecně rozšířil. Byla stále nutná určitá doplnění a přetrvávaly různé protichůdné tendence. V papežské církvi se stejně jako

u Řeků, kteří proto byli plísněni jako heretici, zpívalo Vyznání víry bez *filioque*, a tedy bez odkazu na to, že svatý Duch vyšel i ze Syna. V liturgii a obyčejích celkově zůstaly až dodnes regionální rozdíly.

Král uspořádal církev a její organizaci v celé své říši. Stalo se to bez bezprostředního pokynu nebo pověření ze strany apoštolského stolce, i když franský král se ujistil papežovou podporou. Z Říma, od papeže Hadriána I., si vyžádal závaznou sbírku církevního práva (tzv. *Dionysio-Hadriana*), která se měla později ve Franské říši stát základem příslušného franského protějšku. Text byl opakováně opisován, ale nevyvolal onu jednotu, kterou franský král zřejmě zamýšlel. I nyní zůstaly v platnosti četné odchylky od normy. Franská církev byla přiřazena k římskému biskupovi, aniž by mu byla zcela a důsledně podřízena. To zůstalo vyhrazeno církevní reformě 11. století. Avšak prvotní podněty, které se na ni orientovaly, působily už v karolinské době. Nejdále v jejich koncepci přitom pokročil padělatel Pseudo-Isidor, k němuž se ještě vrátíme.

Karel se zcela ve shodě s apoštolským stolicem staral o důsledné zavádění metropolitní správy, tedy uspořádání církve podle církevních provincií pod vedením arcibiskupa a jemu podřízených biskupských farností (diecézí). V pozdní antice byla uskutečňována v náznamech, ale nyní se stala všeobecnou, dodnes principiálně zachovávanou organizací církve. Časem se upevnilo přísné vedení římským papežem jako hlavou církve přes arcibiskupa a jeho sufragány až dolů po nejmenší farnosti. Pravidelně se měly scházet diecézní a metropolitní synody a probíhat inspekční návštěvy komunit. Ty umožňovaly kontrolu kléru a věřících a ulehčovaly církevní jurisdikci. Franské říšské synody však jednaly bez krále, který je svolával. Prostřednictvím arcibiskupů, biskupů a farností bylo skutečně možné zasáhnout veškerý lid.

Biskupové se dále museli starat o vzdělávání kléru, zřizovali tak školy, kterých za tím účelem byla potřeba. Neexistovala však ještě chrámová kapitula ani kolegium kleriků u centrálního biskupského kostela, kteří by byli vybaveni obročí. To vše vznikalo až během 10. století. Do biskupské působnosti pak patřilo samotné zřizování, vedení a údržba školy v čele s *magister scholarum* (později kanovník neboli scholastikus – pozn. překl.) nebo „kancléřem“. Některé chrámové školy vynikající kvalitou svých učitelů se ve vrcholném středověku rozvinuly do zárodků univerzit. Právě na předních chrámových školách kvetla od 10. století dialektika a věda – zpočátku silnou konkurenci představovala klášterní studia – zanedlouho však chrámové školy získaly výraznou převahu.

Karel by se nestal Velikým, kdyby se spokojil jen s reorganizací zděděné vlády. On ji však rozšířil za dosavadní hranice. Zajištění míru na říšských hranicích, obrácení pohanských Sasů na víru a neskrývané dobytelské záměry mu k tomu napomohly. Budoucí císař po smrti svého bratra sjednotil nejprve Galii a dobyl říši Langobardů, jejíž královskou hodnost sám převzal, a Sasko, které bylo dlouhá staletí největším nebezpečím pro franské hranice. Zbavil moci bavorského vévodu Tassila, svého bratrance. Franské vojsko pod vedením Karlova syna Pipina porazilo doposud nedostižné Avary. Konečně roku 801 přibýly ještě španělské

državy, řetězec hrabství od Urgellu v hlavním hřebeni Pyrenejí přes Cerdanyu až ke Gironě a zárodku Katalánska s Barcelonou, jakožto zanedlouho nejsilnějším centrem. Prozatím pouze tam pronikl franský lenní systém a římská liturgie vytlačila vizigótsko-mozarabský ritus. Takový úspěch byl umožněn tím, že umajjovský emír v Córdobě odpadl od dynastie Abbásovců v Bagdádu, a tak ztratil podporu mocenského centra. Chalífa Hárún ar-Rašíd rovněž usiloval o Karlovu podporu a poslal Frankům jako gesto přátelství klíče od Chrámu Božího hrobu v Jeruzalémě. Pouze štěpení muslimské moci dovolilo postupné znovudobývání Pyrenejského poloostrova a reconquistu, která začala v 10. století. Pomineme-li Britské ostrovy a křesťanské ostrůvky ve většinově muslimském Španělsku, byla celá západní latinská Evropa sjednocena ve Franské říši. To přivodilo dlouhodobé a stěžejí docenitelné následky pro celkově jednotný duchovní, náboženský a kulturní ráz Západu.

Karel skutečně záhy poznal, že vítězství s mečem v ruce vyžaduje oporu v duchovních hodnotách. Můžeme se přít o to, jestli tento franský král požíval větší slávu v důsledku svých vojenských triumfů nebo zásluhou péče, se kterou nechal ve své říši rozkvétat duchovní kulturu. Císař otevřel dialog s vědou. Jeho dvůr se stal jedinečným centrem vzdělanosti, které se stalo vzorem pro všechna nadcházející staletí. V kontaktech mezi vládnoucí mocí a vědou, které začal Karel, pokračovali i jeho nástupci. Tento vzor překonal zánik říše Karlovců. Na Karlově dvoře se koncentrovaly – zahájil to už král Pipin – jedinečné literární impulzy, které Karel rozhodně a neochvějně rozvíjel. Převážně ústně tradovaná kultura Franské říše vyžadovala obnovu latinských studií prostřednictvím vzdělané elity, která užívání latiny jako církevního a učenického jazyka přivedla k novým výšinám. I tento jazyk přispěl ke sjednocení Západu a otiskl do jeho jazyků a způsobů myšlení pečeť latinské Evropy.

Obsáhlého antického vzdělávacího programu se oficiálně nikdo nikdy nevzdal, přesto však efektivita školství – v neposlední řadě kvůli křesťanským výhradám proti jeho pohanské orientaci – v temných staletích raného středověku rapidně klesala. Merovejští králové sice disponovali relativně dobrým literárním vzděláním, přesto se vědomosti a dovednosti scvrkávaly, až zakrněly. Teprve až za vlády karolinského krále Pipina, a především jeho syna, se projevil rozhodující protiproud. Leckde bylo možné sáhnout po antických rukopisech s příslušnými texty. Jejich hledání však bylo nákladné a bylo potřeba trpělivého, všudypřítomného opisování, aby se zachránily a toto vědění mohlo být znovu šířeno. Římská antika je nadále, celé renesanci a osvícenství navzdory, rozeznatelná jen skrze tento raně středověký zájem karolinských konzervátorů.

Materiálem starých knih byl zpravidla levný, ale málo odolný papyrus. Při poklesu psací činnosti a produkce papyru byly důsledky katastrofální. Už v raném středověku se zásoby papyru tenčily; pouze papežská kancelář disponovala až do pozdního 11. století tímto záznamovým materiálem. Zbytek Západu musel z nouze udělat ctnost a sáhnout po drahém, avšak trvanlivějším pergameni. Pomineme-li pár výjimek, nedochoval se dodnes téměř žádný papyrový svitek

s vědeckým textem. Oheň, voda, hniloba a myši nezbytný přenos vědění těžce poškodily. Následky se dají vyjádřit i kvantitativně: z antických knihoven, z nichž některé byly obrovské, o inventáři zhruba až milionu knih se nic nedochovalo. Kdyby současníci Karlovců systematicky nepátrali po starých textech a rukopisech, aby je opsali, a kdyby nepoužívali trvanlivý pergamen, byla by většina děl antické, zvláště latinské učenosti a básnictví ztracena. Žádný Cicero, Quintilianus, Vergilius, Horatius ani Ovidius, žádné *Ars Amatoria* (*Umění milovat*) ani *Zápisky o válce galské* by se nedochovaly, o antických křesťanských autorech ani nemluvě. Karlův hlad po vzdělání zachránil tyto texty, antický latinský program „svobodných umění“ a příručky k „mechanickým uměním“ i jedinečnou krásu římského básnictví. Pozdně středověká renesance není bez něho myslitelná.

Dělení lidských schopností na „svobodná“ a „mechanická umění“ pochází ze vzdělávacích koncepcí starých Řeků a Římanů. Ti prohlásili za svobodné disciplíny ty, jimž se člověk může věnovat bez ruční práce, aniž by si jimi musel vydělávat na chléb. V antice byly vyhrazeny svobodným, zámožným aristokratům, pro jejichž obživu pracovala celá armáda různě závislých lidí. Tato sociální vrstva už v raném středověku neexistovala, na její místo nastoupili převážně mniši a klerikové, jen nanejvýš zřídka laikové. „Mechanické“ bylo všechno, co potřebovalo ruce, např. chirurgie a medicína, lov, námořnictví, obchod a jakékoli řemeslo.

Tato a jiná umění našla nový domov na Karlově dvoře a v jeho říši. Král miloval líbezný tóny fistuly, specifického druhu Panovy flétny, i (vodních) varhan, které dlouho zůstávaly vyhrazeny římskému a byzantskému císařskému dvoru. A Karlova dvorní knihovna byla údajně nejlépe zásobenou knihovnou raného středověku. Daly se tu sehnat různé rarity, jako například zachovaný, bohatě ilustrovaný rukopis římských zeměměřičů, geodetických techniků, za to, že se zachoval až do současnosti, vděčíme tomuto královskému sběrateli. Karlův dvůr – a od té doby snad každý středověký královský dvůr – se stal vzdělávacím a vědomostním centrem, vědeckou centrálou, jaká do té doby nikde neexistovala. Jeho nejmladšími dědici jsou moderní ministerstva vědy a výzkumu...

Náklady byly samozřejmě obrovské. Měřeno podle hospodářské výkonnosti tehdejší společnosti a jejích výrobních zdrojů bylo nasazení karolinské vlády nesrovnatelně vyšší než v současnosti. Bez toho by však neexistovala ani tehdejší ani dnešní intelektuální kultura. Na jedinou pergamenovou knihu bylo zapotřebí malého stáda ovcí, na velkoformátové luxusní svazky úměrně velká stáda. Tato okolnost omezovala šíření vědomostí a jeho rychlost, zato ale vytvořila vědění trvalé a dlouhodobé. To, co dnes můžeme poslat e-mailem do celého světa během vteřin nebo minut, ať už jde o rozsáhlé traktáty, obsahy celých knih a knihoven, vyžadovalo dlouhá desetiletí a celá staletí, aby získalo šanci na šíření. A tato samotná šance nezaručovala úspěšné rozšíření. Bylo zapotřebí vize nové intelektuální společnosti, nekonečně houževnaté vytrvalosti, aby se vědění nahromaděné v antice předávalo budoucím generacím. Karel Veliký, který se staral o spásu křesťanství, vytyčil tuto vizi, jeho současníci a všichni jeho nástupci prokázali potřebnou trpělivost a zafinancovali základy i pro naše současné vědění.

Vážení čtenáři, právě jste dočetli ukázkou z knihy Středověk.

Pokud se Vám ukázka líbila, na našem webu si můžete zakoupit celou knihu.